

mijn streek

2021
NUMMER 1

THEMA

**De eerste
vrouwelijke,
geüniformeerde
politieagenten
in Heerlen,
en in Nederland**

DOOR: **THEMA**

De Heerlense autogeschiedenis

UITGELICHT

“Wij bestaan in onze verhalen”
(Peter Winkels)

THEMA

De botanische tuin
van Terwinselen

MERKWAARDIG VERHAAL(D)

Eris is een lijk gevonden 3
Gerechtigd onderzoek in
1786, 1789 en 1790

Omslag voorkant:

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde, leverde en installeerde Canton-Reiss een alternatieve brandstofvoorziening voor auto's met gas uit de mijnen. (Collectie Rijckheydt)

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum. Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'

Opbraakstraat 62, 6432 BP
Hoensbroek.

Tel. 06-29518257.

E-mail:

redactie@MijnStreek-Parkstad.nl

website:

www.MijnStreek-Parkstad.nl

Bankrekening:

NL 86 INGB 0002 0699 07

(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van

Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
drs. A. Quaedackers, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
A.S.M. Patelski; dr. F. Gerards;
drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166

Jaargang 6 – 2021

Verschijnt driemaandelijks.

Abonnementen per jaar à € 21,00 of

€ 20,00 bij automatische incasso.

Looptijd van een abonnement is

uitsluitend per kalenderjaar. Bij

tussentijdse bestellingen worden

reeds verschenen nummers van

dat jaar nageleverd.

Prijs van dit nummer: € 6,50.

excl. porto- en verpakingskosten.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems

Druk: CPF XL Communication,
Landgraaf

O, heilige Corona...

Epidemieën en pandemieën hebben in de geschiedenis van de mensheid een verwoestende rol gespeeld. De pest eiste in de veertiende eeuw in Europa tientallen miljoenen slachtoffers. De Spaanse griep van 1918 doodde naar schatting volgens het CBS 38.000 Nederlanders. Wat artsen ook ondernamen, mensen stierven aan deze meest gevreesde ziektes. Het is dan ook niet verwonderlijk dat, vooral in de Rooms-Katholieke en Oosters-Orthodoxe tradities binnen het Christendom, wanhopige gelovigen hun toevlucht zochten tot heiligen die in deze crises soelaas konden bieden. In de middeleeuwen wendden zij zich tot pestheiligen als Rochus en Sebastianus. Barbara werd in de Mijnstreek niet alleen vereerd als beschermheilige van de mijnwerkers, maar ook tijdens de Spaanse griep werd haar hulp ingeroepen.

De huidige pandemie vraagt voor sommigen eveneens om een beschermheilige naast mondkapjes, anderhalve meter afstand, lockdown en avondklok; de hemel biedt immers het beste vaccin. Volgens goed katholiek gebruik gaat men dan in de heiligen-schatkamer op zoek naar een heilige die bescherming biedt en zo stuiten ze zowaar op de heilige Corona. Zij gold als de patrones van onder andere geldwisselaars, slaggers en houthakkers, maar voor de bewoners van het Oostenrijkse Sankt Corona am Wechsel bood zij ook bescherming tegen 'Viehseuche' (epidemische veepest). En wat bij dieren werkt, werkt natuurlijk ook bij mensen. Bovendien heet ze Corona. De match is geslaagd!

De meeste legendes plaatsen Corona in de 2^e eeuw (160-177). Vanwege haar standvastigheid in het geloof stierf zij de marteldood. Vastgebonden tussen twee neergebogen palmbomen werd het touw dat de palmbomen bijeenhield doorgesneden waarna zij door de kracht van de terugverende bomen uiteen werd gescheurd. Vandaar haar patronage van de houthakkers...

Net over de grens, in de dom van Aken, worden haar relikwieën bewaard. Keizer Otto III (980 - 1002) had deze naar Aken gebracht.

Nu wordt Corona dus gekoppeld aan het gelijknamige virus en voorgesteld als een heilige die altijd al dé beschermheilige tegen virusziektes is geweest. Historici noemen dit verschijnsel 'invented tradition': een uitgevonden traditie. Anderen spreken van 'recontextualisering' van de geschiedenis: een persoon wordt uit haar/ zijn historische context gehaald en geplaatst in een nieuwe. Ook de heiligengeschiedenis evolueert.

In deze uitgave van *MijnStreek* treft u weer een keur aan artikelen aan: van een verslag van drie gerechtelijke onderzoeken door de Heerlense schepensbank (1786, 1789 en 1790) tot de Heerlense autogeschiedenis. De redactie heeft weer haar best gedaan. Aan u om uit te maken of hier sprake is van 'invented tradition' of recontextualisering. Laat het ons maar weten. Veel leesplezier toegewenst!

Koos Linders

Thema	4	De eerste vrouwelijke, geüniformeerde politieagenten in Heerlen, en in Nederland
Marcel Krutzen
Thema	9	De botanische tuin van Terwinselen
Fon Habets
Thema	16	De Heerlense autogeschiedenis
Jac Maurer
Merkwaardig verhaal(d)	24	Er is een lijk gevonden
Verslag van drie gerechtelijke onderzoeken door de Heerlense schepenbank (1786, 1789 en 1790)
Frans Gerards
Uitgelicht	31	“Wij bestaan in onze verhalen” (Peter Winkels)
Koos Linders
Aangestipt	34	Koos Linders, Roelof Braad en Wim Nolten

Erratum

In het artikel ‘Bleijerheide-Kerkrade en de franciscanen’, *MijnStreek* 2020 – 4, wordt op pg. 28 gesproken over pater Bernards als laatste pastoor van de H. Antonius van Padua parochie. Dit moet zijn: pater Leonardus Bernaerts OFM, die daar van 1964 tot 1976 kapelaan en van 1976 tot 1980 pastoor was.

MARCEL KRUTZEN
Amateurhistoricus*

De eerste vrouwelijke, geüniformeerde politieagenten in Heerlen, en in Nederland

Erika Segeren (links) ging in 1953 onder veel bekijks in Heerlen aan de slag als een van de eerste drie vrouwelijke agenten van Nederland. Foto: Callie Steijaert, Eerste vrouwelijke Heerlense politieagent onlangs overleden. In: Parkstad Actueel, 15 september 2018.

Primeur in Heerlen

Eind december 1952 werd er binnen politiekringen overwogen om binnen afzienbare termijn, in Heerlen als eerste gemeente in Nederland, over te gaan tot het aanstellen van vrouwelijke agenten van politie voor surveillancediensten.¹ In februari 1953 liet de Heerlense korpschef, commissaris J.Th.H. Spaen, onder meer in *De Volkskrant* een advertentie plaatsen waarin hij jonge vrouwen oiep om te solliciteren naar de functie van politieagente in Heerlen.² Deze agenten zouden vooral worden belast met 'toezicht op de jeugd', dat wil zeggen:

jeugdverkeersbrigade, onderricht op scholen, toezicht op bioscopen, danszalen e.d., aldus de desbetreffende advertentie.³ De landelijke pers besteedde de nodige aandacht aan dit toentertijd bijzondere initiatief.

De dames Mintjens, Segeren en Keultjes

Aan de oproep van de Heerlense politie gaven 69 sollicitanten gehoor. Hoofdinspecteur en plaatsvervangend korpschef mr. F(rans) P.M. Prick (1916 – 1983), degene die het idee had geopperd in Heerlen vrouwelijke agenten aan te stellen

vooral om de verkeersdiscipline te bevorderen, had meer sollicitaties verwacht gezien de enorme publiciteit rondom de wervingsactie.⁴ Laten wij echter niet vergeten dat het destijds voor jonge vrouwen een geweldige stap was om bij de politie, toch een uitgesproken mannenbolwerk, te solliciteren.⁵ Veel politiemannen vonden het maar niks dat geüniformeerde politievrouwen werden ingezet. In hun ogen was het politiewerk te zwaar voor het 'zwakke geslacht'. Vrouwen zouden mentaal niet opgewassen zijn tegen emotioneel schokkende gebeurtenissen als zelfmoord, zware ongevallen, grove zeden-delicten en andere gewelddadige acties.⁶

Na een psychologische test van drie dagen en andere strenge testen bleven er uiteindelijk drie Brabantse kandidates over, te weten de dames Dolly Mintjens uit Geldrop, secretaresse bij Philips te Eindhoven, 23 jaar oud; Erika Segeren uit Rijsbergen, kantoormedewerkster bij de ANWB, 24 jaar oud; en Trees Keultjes uit Oss, typiste bij de gemeentepolitie te Oss, 27 jaar oud.⁷ Alle drie hadden zij als vrijwilligster de nodige ervaring opgedaan in het jeugd- en jongerenwerk. De dames voldeden aan de minimale selectiecriteria: tussen 21 en 28 jaar oud, niet kleiner dan 1.65 m., een flink voorkomen, niet brildragend, van onbesproken gedrag, diploma MULO of 3-jarige HBS.⁸ Dolly bezat een HBS-diploma, Erika en Trees een MULO-diploma. Of er ook Limburgse dames hadden gesolliciteerd? Zeker, maar slechts weinig dames durfden de sprong te wagen.

In dienst, uit dienst

Op 14 juni 1953 traden de drie geselecteerde dames daadwerkelijk in dienst van de Heerlense politie. In juli 1953 werden zij beëdigd. Daarmee waren zij de eerste drie geüniformeerde politievrouwen van Nederland. In 1954 werden de eerste politievrouwen in Amsterdam aangesteld; in 1955 te Rotterdam; in 1956 te Nijmegen, Den Haag, Hengelo en Oss; in 1957 te Utrecht; in 1958 in Haarlem en Tilburg en in 1959 in Geleen en Kerkrade. Vanaf 1956 volgden de vrouwelijke politieambtenaren uit Brabant, Limburg en Nijmegen hun 1 jaar durende opleiding aan de politieschool in Heerlen (op de locatie Ons Thuis/Eikhoud en vanaf september 1959 in Kasteel Doenrade). De nieuwe Heerlense politievrouwen werden aangesteld in de rang

De Volkskrant, 11-02-1953

van agent met het daarbij behorende salaris. Zij ontvingen hetzelfde basissalaris als hun mannelijke collega's: 240 gulden en rijwieltoeslag. Dit principe van gelijke salariering zou door alle korpsen nagevolgd worden. Na een inwerkperiode van vier maanden door inspecteur Heijboer waarbij naast de algemene politionele vorming onder meer aandacht werd geschonken aan speciale jeugdzorg, kinderrecht e.d. – de dames bezochten geen politieschool, want die bestond nog niet in het zuiden – verschenen twee van de drie agentes – mejuffrouw A. Mintjens en mejuffrouw W. Segeren – zonder pistool of wapenstok op 14 oktober 1953 voor het eerst op straat in Heerlen om te surveilleren.⁹ *Zij zagen er allercharmantst uit in hun donkerblauwe uniformen en speciaal in Engeland vervaardigde hoedjes*, schreef een journalist van het Limburgsch Dagblad.¹⁰

Het publiek vergaapte zich aan hun optreden. Ja, er was veel bekijks. Het verkeer liep zelfs vast. Vrouwelijke agenten op straat waren een volstrekt nieuw fenomeen.¹¹ De derde agente, mejuffrouw T. Keultjes, liep de desbetreffende dag met haar arm in een mitella. Tijdens judo-oefeningen had zij haar schouder geblesseerd.¹² De agentes hadden een apart kantoor in het Heerlense politiebureau aan de Akerstraat. Via een zijvleugel moesten zij het bureau binnenlopen. Hun mannelijke collega's konden

het bureau via de hoofdingang betreden. Over gelijkwaardigheid gesproken! Overigens, de Heerlense politieagentes werden door hun collega's enorm betutteld en in de gaten gehouden. Zij mochten nergens alleen heen, want er zou wel eens wat ergs kunnen gebeuren, aldus mevrouw Erika Segeren in een kranteninterview in juni 1993.¹³

In maart 1954 verscheen er in het *Limburgsch Dagblad* een soort van evaluatieverslag betreffende de VP – de Vrouwelijke Politie – te Heerlen. Het VP-experiment te Heerlen bleek geslaagd te zijn. De politiestaf overwoog zelfs de VP mettertijd uit te breiden.¹⁴ In juni 1954 werd de proefperiode van de agentes in opleiding met één jaar verlengd omdat zij nog niet het Politiediploma A hadden behaald. In 1955 behaalden de dames Segeren en Keultjes op de politieschool te Arnhem het politiediploma AA.¹⁵

In 1954 en 1955 organiseerden de politieagentes van Heerlen allerlei activiteiten in het kader van het kindervakantiewerk in Heerlen. Samen met een aantal kinderen bezochten zij de brandweerkazerne in Heerlen, speelden zij spelletjes op het Bakkerveld, hielden zij tekenwedstrijden, enzovoort. Heel wat kinderen namen aan dit speciale kindervakantiewerk deel.¹⁶ Ook pleitten de agentes voor meer speelruimte in het drukke Heerlen c.q. voor meer 'speelstraten' voor de jeugd; straten waarin jeugdigen gedurende bepaalde uren zouden kunnen rolschaatsen of spelen.¹⁷

Eind december 1956 namen de dames Segeren en Mintjens afscheid van adjudant J.H. de Koning, een politiefunctaris, die evenals zichzelf, zeer begaan was met de jeugd en van wie zij veel geleerd hadden. De adjudant was sinds 1949 onder meer actief met het opvoeden van jeugdige wetsovertreders in de 'politieklas'. In deze klas zaten 'jeugdige zondaars'; jongeren die zich schuldig hadden gemaakt aan overtredingen als: vuurtje stoken, voetballen op straat, fruitstroperij, ravotten in in aanbouw zijnde woningen, met papieren pijlen schieten op voorbijgangers, lopen over de spoorweg en wat dies meer zij.¹⁸ Ook was De Koning verantwoordelijk voor het afnemen van verkeersexamens en het opleiden van jeugdverkeersbrigadiers.¹⁹

Eind 1957 was Trees Keultjes, de dochter van een Osse politiemann, nog de enige agente die de Heerlense politiedienst trouw was gebleven. Haar beide collega's van het eerste uur – Erika Segeren en Dolly Mintjens – waren inmiddels in het huwelijk getreden en hadden hun blauwe politie-uniform aan de wilgen gehangen.

Trees bleef ongehuwd en politievrouw. Medio 1956 keerde agente Keultjes terug naar de gemeentepolitie te Oss. Zij was de eerste geüniformeerde politieagente in Oss. Haar vertrek betekende voor de vrouwelijke politie te Heerlen een groot verlies omdat ze haar werk voortreffelijk deed en heel goed met kinderen kon omgaan.²⁰ In of omstreeks december 1956 werd zij opgevolgd door mejuffrouw A.M. Roelofs uit Meerssen.²¹ Pas in 1959 kreeg zij versterking van mejuffrouw C. Dingelstad uit Swalmen.²² Overigens, in Oss werd Trees Keultjes belast met kinderpoltiezaken. Later werd ze brigadier en was ze werkzaam bij de recherche.²³ In 1986 ging zij met functioneel leeftijdsontslag.²⁴

Trees Keultjes (links) als agente in Oss. Foto: Collectie Stadsarchief Oss

Erika Segeren, circa 1953. Foto Rijckheyt, Archiefnummer 065 Gemeentepolitie Heerlen, inventarisnummer 1135

Erika Segeren en Dolly Mintjens

Mejuffrouw Erika Segeren ontmoette in juni 1953 bakkerszoon Wiel Speth (1925-1990), die later chef beleggingsadministratie van het mijnwerkerspensioenfonds AMF zou worden.²⁵ In juli 1957 trad zij met hem in het huwelijk in de Sint Corneliuskerk te Heerlerheide. Bij de politie werkte ze niet meer. Tot haar grote verdriet was zij ontslagen; een gehuwde vrouw mocht toentertijd geen loonarbeid meer verrichten.²⁶ De door het vertrek van mevrouw Erika Speth-Segeren ontstane vacature van politieagente bleek maar moeilijk in te vullen. Nee, grote belangstelling voor de functie bestond er niet.²⁷ Het echtpaar Speth kreeg enkele kinderen en kleinkinderen. Vele jaren woonde het op sociaal-maatschappelijk gebied zeer actieve echtpaar op de Heksenberg. Later woonde mevrouw Erika Speth-Segeren in de wijk Heerlerheide.²⁸ Na haar 85ste verjaardag in 2014 kreeg zij een beroerte. Vooral het praten ging haar moeilijk af. Gaandeweg werd ze ook nog blind. Mede daardoor werd haar gedrevenheid getemperd.²⁹ Zij overleed op 28 augustus 2018 in haar slaap. De echtlieden Speth liggen begraven op de Algemene Begraafplaats te Heerlerheide.

Dolly Mintjens, circa 1953. Foto Rijckheyt, Archiefnummer: 065 Gemeentepolitie Heerlen, inventarisnummer: 1135

Als eerbetoon werden enkele krantenartikelen aan haar leven gewijd.³⁰

Toen Dolly Mintjens in dienst trad bij de politie Heerlen woonde zij tijdelijk in bij adjudant W. Dingelstad aan de Heulstraat te Heerlerheide.³¹ Later huurden Dolly en haar collega Erika Segeren van de heer W. Pelt een appartement aan de Benzenraderweg te Heerlen.³² In 1957 trad zij in het huwelijk met Harry Arentsen (1923-2001).³³ Het paar vestigde zich in de voormalige Oostelijke Mijnstreek en kreeg kinderen en kleinkinderen. Een tijdlang was Dolly Arentsen als maatschappelijk werkster actief in dienstencentrum De Troef te Ubach over Worms.³⁴ Mevrouw Arentsen-Mintjens heeft zich lange(re) tijd ingezet voor de ouderenzorg in en buiten Brunssum. Extra zorg voor ouderen in hun thuissituatie lag haar na aan het hart. Ze nam als vertegenwoordigster van het Huis voor de Zorg te Brunssum onder meer deel aan een begeleidingscommissie van de Limburgse Provinciale Raad voor de Volksgezondheid (PRV).³⁵ Lange tijd woonde Dolly Arentsen aan de Trichterweg te Brunssum. Inmiddels is zij naar elders verhuisd.³⁶

Vrouwelijke inzet tijdens een brandweeroefening in Heksenberg, 12-09-1964. Foto: Collectie Rijckheyt

Jubilea

De voormalige collega's Trees, Erica en Dolly ontmoetten elkaar regelmatig, bijvoorbeeld tijdens een feestelijke bijeenkomst in juni 1993 in Cadier en Keer naar aanleiding van het feit dat de eerste agentes veertig jaar geleden in Heerlen in dienst waren getreden. Toenmalige korpschef Henk Mostert sprak de dames toe en zette hen in de bloemetjes.³⁷ Aan dit feit werd door de regionale pers, ook de radio, de nodige

aandacht geschonken.³⁸ Ook bij het feestelijk herdenken van het 45-jarige en 50-jarige bestaan van het fenomeen vrouwelijke politieagenten in Nederland werden de dames betrokken.

* Schrijver dezes dankt voormalig politiebeambte, heemkundige en amateurhistoricus Sjaak Giezenaar voor zijn medewerking aan het tot stand komen van dit artikel.³⁹

Noten

- 1 Voor informatie van de politie Heerlen inzake de eerste vrouwelijke agenten te Heerlen zie: Rijckheyt, Archiefnummer: 065 Gemeentepolitie Heerlen, inventarisnummer: 1135. *Limburgsch Dagblad*, 19-12-1952.
- 2 *De Volkskrant*, 11-02-1953.
- 3 Ibidem.
- 4 Later noemde Prick zich 'Perrick'. In 1954 werd Perrick korpschef te Nijmegen. Hij had visionaire ideeën, maar was een uitgesproken autoritaire leider.
- 5 Nelleke Manneke, *Vrouwen van kaliber: politievrouwen in de twintigste eeuw* (Hilversum 1998).
- 6 Drs. Maaïke de Graaf en dr. Ronald van der Wal, *Op de schouders van voorgangers. Streven naar diversiteit in de Nederlandse politietop* (Apeldoorn 2011) 14.
- 7 *Trouw*, 02-10-1954.
- 8 *Het Parool*, 25-09-1954.
- 9 Deze bijzondere landelijke primeur was te zien op het polygoon journaal: http://openbeelden.nl/media/85658/Op_stap_met_de_vrouwelijke_politie.
- 10 *Limburgsch Dagblad*, 15-10-1953.
- 11 Manneke, *Vrouwen van kaliber*.
- 12 *Het Parool*, 15-10-1953.
- 13 Rob Peters, 'Verhalen uit limburg', in: *40 jaar vrouwen bij de politie.. 'Geen kind durfde in 1953 een valse naam op te geven'*, *Limburgsch Dagblad*, 19-06-1993.
- 14 *Limburgsch Dagblad*, 17-03-1954.
- 15 *Limburgsch Dagblad*, 21-12-1955.
- 16 *Limburgsch Dagblad*, 23-08-1955.
- 17 *Limburgsch Dagblad*, 08-04-1954.
- 18 *Limburgsch Dagblad*, 15-10-1953.
- 19 *Limburgsch Dagblad*, 20-12-1956.
- 20 *Limburgsch Dagblad*, 23-05-1956.
- 21 *Limburgsch Dagblad*, 08-12-1956.
- 22 *Limburgsch Dagblad*, 04-07-1959.
- 23 *Algemeen Dagblad*, 10-06-1978.
- 24 *Trouw*, 03-05-1999.
- 25 *De Limburger*, 03-12-2018.
- 26 Tot de jaren zestig was het gebruikelijk dat werkende vrouwen ontslag kregen als ze in het huwelijk traden. Zij dienden zich vanaf dat moment geheel te wijden aan de zorg voor het huishouden, hun echtgenoot en de kinderen. De bepaling die gehuwde ambtenaressen verplichtte om ontslag te nemen en die aanstelling van gehuwde vrouwen verbood, werd in 1957 uit het Ambtenarenrecht geschrapt.
- 27 *Limburgsch Dagblad*, 27-07-1957.
- 28 Zie: www.mensenlinq.nl. Geraadpleegd op 09-08-2020.
- 29 *De Limburger*, 03-12-2018.
- 30 Callie Steijaert, 'Eerste vrouwelijke Heerlense politieagent onlangs overleden', *Parkstad Actueel*, 15 september 2018.
- 31 Brief van de Commissaris van Politie te Heerlen aan Dolly Mintjens dd. 10 juni 1953. Archiefstuk mevrouw D. Arentsen-Mintjens, geraadpleegd op 31-10-2020.
- 32 Vergunning tot het in gebruik nemen van woongelegenheden, afdeling Bevolking, Gemeente Heerlen, dd. 15 januari 1954. Archiefstuk mevrouw D. Arentsen-Mintjens, geraadpleegd op 31-10-2020.
- 33 *Limburgsch Dagblad*, 15-06-1993. Bidprentjesarchief Heemkundekring Brunssum: www.heemkundebunssum.nl. Geraadpleegd op 14-08-2020.
- 34 *De Limburger*, 10-06-1978.
- 35 Zie website www.prv-limburg.nl. Geraadpleegd op 14-08-2020.
- 36 Mededeling Sjaak Giezenaar, voormalig politiebeambte, dd. 30-10-2020.
- 37 *Limburgsch Dagblad*, 15-06-1993.
- 38 Archiefstuk mevrouw D. Arentsen-Mintjens, geraadpleegd op 31-10-2020.
- 39 Sjaak Giezenaar heeft mevrouw D. Arentsen-Mintjens in april 2019 gesproken. Toentertijd woonde ze in Brunssum. Hij kreeg van haar foto's en krantenknipsels, onder meer om een artikel voor *MijnStreek* over haar carrière als politieagente te (laten) schrijven.

De botanische tuin van Terwinselen

FON HABETS

Fon Habets is tuinbouwkundige en doet historisch onderzoek naar parken en groen historisch erfgoed.

Een hortus of botanische tuin is niet hetzelfde als een leuk strookje gras met wat bomen of planten erin. Botanische tuinen zijn levende musea van de botanie; de kennis van planten. Meestal tref je een botanische tuin aan bij een universiteit voor het doen van wetenschappelijk onderzoek. Het is dus bijzonder dat er in Kerkrade, geen universiteitsstad, wel een botanische tuin te vinden is.

De tuin ligt in de woonwijk Terwinselen.¹ De gazons en borders liggen op natuurlijke glooiingen met een fraaie waterpartij omgeven door natuurlijke oevers op het laagste punt. Er is een arboretum, een rotstuin en verschillende thematuinen die met elkaar verbonden zijn via kronkelige paden. De botanische tuin in Kerkrade is aangesloten bij de Nederlandse Vereniging van Botanische Tuinen (NVBT).

Wat deze botanische tuin bijzonder maakt, is dat deze door de jaren heen gaaf bewaard is gebleven. Hierdoor heeft deze zowel de status

van Provinciaal Erfgoed als van beschermd rijksmonument gekregen.²

Dit artikel gaat over de historische ontwikkeling, het collectiebeheer en de waardering van deze tuin in het geheel van botanische tuinen in Nederland.

De historische ontwikkeling

Alvorens in te gaan op de historische ontwikkeling van deze tuin biedt onderstaande ansichtkaart uit ca 1910 (zie afbeelding) een overzicht over het landschap.

We zien op deze kaart onder andere Staatsmijn Wilhelmina en de RK-kerk. Voor de kerk bevindt zich een braakliggend terrein en zien we de mogelijk latere Singelweg. Op het stuk braakliggend terrein zou later de botanische tuin ingericht worden. Uit de tekeningen van de tuinaanleg die in het archief aangetroffen werden, blijken ook hoogteverschillen in het terrein met als diepste punt de vijver.

Gezicht op het terrein van de botanische tuin omstreeks 1910 (foto: ansichtkaart archief Fon Habets)

De eerste plannen voor het aanleggen van een botanische tuin dateren uit het jaar 1935. De toenmalige Zuid-Limburgse Tuinbouwvereniging in Heerlen had het plan om in de mijnstreek een botanische tuin aan te leggen. Het plan zou gerealiseerd worden in de wijk Molenberg, gemeente Heerlen. De realisatie vond geen doorgang omdat het Heerlense College van B&W het voorstel om financiële redenen verwierp.

Het Fonds voor Sociale instellingen (FSI) van de Staatsmijnen had in 1937 plannen om een tuin aan te leggen rondom het nieuw te bouwen confectieatelier voor regenkleding in Terwinselen.³ Hierdoor zagen de leden van de Zuid-Limburgse Tuinbouwvereniging nieuwe kansen om hun ideaal te verwezenlijken. Naast dit initiatief was het de burgemeester van Kerkrade, de heer G.H.A. Habets in de hoedanigheid van beschermheer van de plaatselijke VVV, die graag een botanische tuin en een rosarium in zijn gemeente wilde hebben. Dankzij de medewerking van pastoor Spierts van de parochie O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen in Terwinselen kon de tuin bij de kerk worden aangelegd.

Het doel van de botanische tuin was het geven van voorlichting aan mijnwerkers en hun gezinnen over bloemen en planten voor hun eigen tuintjes. Daarnaast zou dit een plekje zijn waar de mijnwerker na zijn werk tot rust kon komen en waar hij van de schoonheid van de natuur, waaronder een deel van de Limburgse flora, kon genieten. Voor de schoolgaande jeugd kon de tuin als middel tot educatie dienen.

Op 15 juli 1938 werd het voorstel tot de aanleg van de botanische tuin door de directie van de Staatsmijnen goedgekeurd. De aanleg werd onder toezicht van het woningbedrijf van de Staatsmijnen uitgevoerd, waarbij voor het grondwerk een beroep werd gedaan op het gemeentebestuur van Kerkrade binnen het kader van de werkverschaffing voor jeugdige werklozen. Zij hielden zich voornamelijk bezig met het grondverzetwerk. Uit de eerste bestuursvergaderingen bleek een nauwe inhoudelijke betrokkenheid van de bestuursleden om de doelstellingen van de botanische tuin te doen slagen.⁴

Dé specialist op het gebied van de Limburgse flora, de heer C. de Jong (voorzitter van de Zuid-Limburgse Tuinbouwvereniging), maakte deel uit van het bestuur. John Bergmans (1892-1980) als tuinarchitect verbonden aan de Staatsmijnen en Jos van Loo als tuinbaas, droegen zorg voor de ontwikkeling van de tuin.⁵

De Limburgse pers was in juli 1938 vol lof over de geplande aanleg.

“De botanische tuin zal dus tot verfraaiing van stad en streek kunnen bijdragen. Gemeentebesturen en andere groote instellingen kunnen alvorens tot aanleg van planstsoenen over te gaan kennis putten uit den botanische tuin. Voor de talrijke inrichtingen van onderwijs in de Mijnstreek zal de botanische tuin een onbetaalbare bron voor de studie in de Plantkunde worden. Ongetwijfeld zal het vreemdelingenbezoek bevorderd worden. Het prachtig plan biedt tal van aspecten van socialen, maatschappelijken en wetenschappelijken aard.”⁶

De vijver met op de achtergrond de rotstuin, 1950 (foto. J. Savelkoul; Collectie B. Groen)

Het regenkledingatelier met rotstuin en eerste hoofdingang 1941 (foto J. Savelkoul; collectie B. Groen)

Bij de start van de aanleg in 1939 bestond de tuin uit twee percelen. Op het grootste perceel, ca. 5000 m² groot, zou de regenkledingfabriek worden gebouwd. Aangezien slechts een derde van dit terrein zou worden bebouwd, was deze plek bij uitstek geschikt voor de aanleg van de plantentuin. De grond werd voor 25 jaar ten behoeve van de plantentuin in erfpacht overgedragen aan het FSI. Een kleiner perceel, in eigendom van de RK parochie O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen Terwinselen, werd voor 25 jaar in erfpacht aan het FSI overgedragen. Deze twee percelen werden door een berkenlaantje met elkaar verbonden. Gedurende de Tweede Wereldoorlog functioneerde de tuin voor voedselvoorziening van de bevolking. Na de oorlog werd de aan de tuin toegebrachte oorlogsschade hersteld.⁷

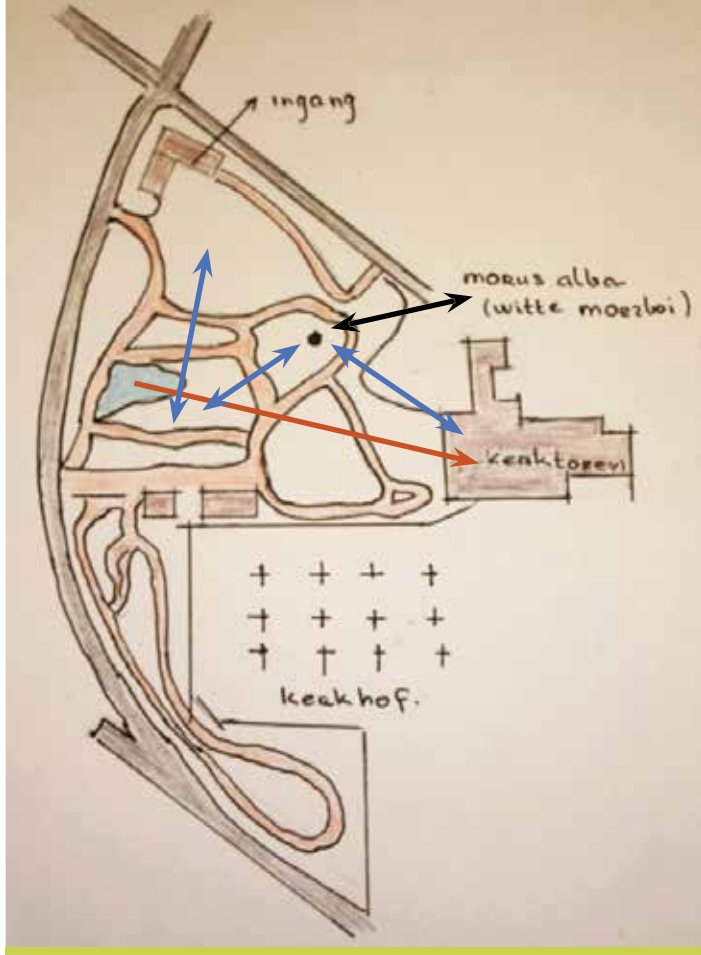
*Thans is de Botanische tuin wijd en zijd bekend en geniet hij niet alleen de belangstelling van het voormalig mijnpersoneel maar van vele natuurliefhebbers uit de wijde omstreok en van botanici uit binnen- en buitenland. Het vorig jaar bedroeg het aantal bezoekers 15.000 personen. Men vindt in de tuin 3000 varianten van planten, 260 coniferen, een grote collectie heesters en vaste planten en éénjarige bloemen en zeldzame Mentha kruiden van wijlen dr. A. de Wever, een van de grootste botanici van ons land.*⁸

In 1952 werd een theehuis gebouwd met zicht op de vijver. In 1954 werd nog een stukje grond van de parochie Terwinselen in erfpacht aan de tuin toegevoegd waardoor het verbindingspad kwam te vervallen. Hierdoor

kreeg de tuin zijn definitieve oppervlakte van ongeveer 1,5 ha. In 1958 werd het door de uitbreiding van het kledingbedrijf noodzakelijk om het plantmateriaal uit de aldaar gelegen rotsmuurtuin te verplaatsen naar de omgeving van de vijver.

Medio jaren zestig van de vorige eeuw raakte de tuin langzamerhand in verval. In die tijd begonnen ook de mijnsluitingen en stopte de bemoeienis van de Staatsmijnen met de tuin. Jos van Loo ging in 1965 zonder opvolger met pensioen. Dit was zonder meer een verlies voor de tuin waardoor ook de inhoudelijke kennis en de hoogkwalitatieve zorg voor de planten achteruit ging.

In de daarop volgende jaren bepleitten diverse wetenschappers, zoals de Wageningse bioloog en entomoloog prof. dr. H.J. Venema en de Nijmeegse hoogleraar in de plantkunde prof. dr. V. Westhoff, voor de instandhouding van de botanische tuin. Op initiatief van het Natuurhistorisch Museum in Maastricht nam in 1972 de gemeente Kerkrade het eigendom van de tuin over.⁹ In 1973 werd de Stichting Botanische Tuin Kerkrade opgericht met daarin twee diensten: een tuin-technische dienst en een natuur-milieueducatie dienst. De heer Gijs van Beek, voormalig opzichter bij de plantsoendienst bij de gemeente Kerkrade, werd als hortulanus aangesteld.¹⁰ In 2000 kreeg de tuin de status van beschermd rijksmonument vanwege haar cultuurhistorische achtergrond en als herinnering aan de sociaaleconomische ontwikkelingen in Zuid-Limburg.¹¹

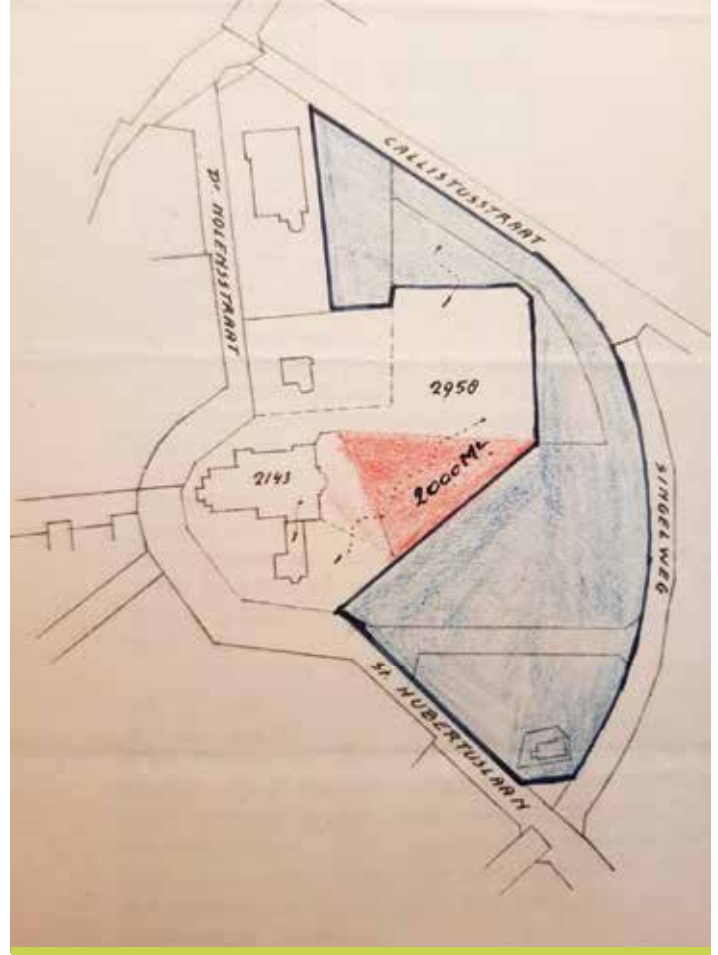

Tekening zichtassen

In 2004 kreeg de botanische tuin het predicaat 'Geregistreerd Museum'. In 2014 werd de tuin gerenoveerd. Bij deze renovatie werden de door Bergmans bedachte zichtlijnen hersteld en werd er gekozen voor het inrichten van thematuinen zoals in de aangelegde pastorietuin, met een verwijzing naar de rooms-katholieke achtergrond.

Het ontwerp

In 1938 slaagde John Bergmans erin een ontwerp te maken voor het terrein dat aanvankelijk bestond uit twee stukken grond onderling verbonden door een berkenlaantje. Voor de noordelijke tuin waar het confectieatelier voor regenkleding zou worden gebouwd, tekende hij de tuin. Het bedrijf, dat iets hoger was gelegen dan de tuin, werd omsloten door een taxushaag. Rond het basement van het gebouw werd een rotstuintje aangelegd, als een overgang tussen het materiaal steen en de tuin. Als liefhebber van rotsplanten kon hij hier zijn gang gaan en richtte hij het overige gedeelte in met gazons en borders voor kleine heesters en coniferen.¹² Voor het zuidelijk gedeelte, dat door de parochie was overgedragen, ontwierp hij een landschappelijk parkje met een niervormige vijver als blikvanger. Vanuit de vijver was er een zichttas, gericht op de

Plattegrond waarschijnlijk 1954 (bron RHCL, Maastricht)

kerktoren. Zie de rode pijl op de tekening en de blauwe pijlen voor de overige zichtassen. Hij ontwierp de tuin dusdanig dat er in de beplantingsschema's ook rekening gehouden werd met het ontstaan van doorkijkjes, een van de karakteristieken van een landschapstuin. Hierdoor ontstond het ruimtelijk effect dat de tuin groter zou doen lijken en kon de bezoeker een boeiende ervaring opdoen met de aanwezige planten. In het zuidelijk gedeelte van de tuin bevond zich ook een omhaagde kwekerij met, waarschijnlijk koude, kassen. In dit gedeelte van de tuin werd ook de Limburgse flora ingeplant onder leiding van de heer C. de Jong, die als dé deskundige gold op dat gebied van de plantkunde. De zuidelijke tuin werd omsloten met dichte randbeplantingen zonder doorzichten naar buiten teneinde de intimiteit te benadrukken.

Het collectiebeheer

In 1939 begon de uitvoering van het beplantingsplan onder de bezielende leiding van Jos van Loo. Hij bracht typisch Limburgse planten bij elkaar en gaf deze een zo natuurlijk mogelijke plaats in de tuin. Naast de zorg voor de planten hield hij zich ook bezig met het leggen en onderhouden

Vijver met op de achtergrond de rotstuin (foto 2859 Gemeentearchief Kerkrade)

Zichtas op de kerktoren (foto 2853 Gemeentearchief Kerkrade)

van contacten met kwekers en beheerders van andere botanische tuinen in binnen- en buitenland.

Door het ruilen van plantgoed en zaden kon het aantal plantensoorten worden uitgebreid. Al spoedig waren er 18.000 verschillende planten in de tuin, waaronder 280 coniferen en 1100 wilde plantensoorten. Vanwege de uitgebreide plantencollectie kwam de tuin steeds meer in de belangstelling te staan van de praktijklessen, van het biologieonderwijs en van tuinbouwvakkringen. Naast de ruil van planten waren er ook schenkingen van planten, zoals de zeer zeldzame en volledige Mentha-collectie van de Limburgse botanist dr. A. de Wever uit Nuth, die bijdroegen aan de uitbreiding van het plantenbestand.¹³ Na een periode van verval

eind jaren 60 van de vorige eeuw, brak er door een hernieuwde belangstelling voor inheemse flora en fauna en voor heemtuinen begin jaren zeventig, een nieuwe periode aan voor de botanische tuin in Kerkrade.

Na 1973 werd de tuin door hortulanus Gijs van Beek zoveel als mogelijk in de oude staat teruggebracht. Ook de contacten met andere botanische tuinen werden hersteld. Het resultaat hiervan was een prachtig assortiment rhododendrons, heesterachtigen, bomen en coniferen. Verdwenen waren de wilde flora, de bol- en knolgewassen, de vaste planten en waterplanten. In 1979 werd B.J. Dijkema aangesteld als hortulanus. Na een inventarisatie stelde hij een aankoopprogramma samen op basis van enkele van de navolgende criteria: de nieuwe

*Kwekerij voor inheemse planten met op de achtergrond het tuinschuurtje, datum onbekend.
(Foto J. Savelkoul;
Collectie B. Groen)*

Vijver met rondom groenten en sierplanten Botanische tuin Kerkrade datum onbekend (foto J. Savelkoul; Collectie B. Groen)

Uitbreiding van de botanische tuin in 1959

introducties moesten passen binnen het door John Bergmans bedoelde concept van de tuin en bepaalde cultivars mochten alleen vervangen worden door verbeteringen (keuringsrapporten van de vereniging Dendroflora) tenzij dat uit historisch oogpunt minder gewenst was.¹⁴ Hierdoor werd de collectie verbeterd en uitgebreid.

Nu heeft deze tuin 14 kerncollecties zoals de Madagaskarcollectie als onderdeel van de Nationale Plantencollectie (SNP) en de coniferencollectie in het arboretum met zowel inheemse als uitheemse naaldbomen. Monumentale bomen in de collectie zijn een Hebei-iep (*Ulmus lamellosa*), de Pinus x schwerinii, tranenden (*Pinus wallichiana*), mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*), kustsequoia (*Sequoia sempervirens*), wierookceder

(*Calocedrus decurrens*), Ehretia thyrsoiflora, peper- of kiespijnboom (*Zanthoxylum simulans*), Japanse keizereik (*Quercus dentata*). Oorspronkelijk was de Limburgse flora een onderdeel van de tuin. Nu is de bedreigde flora van de Limburgse provincie, met name de Kalkgraslandflora, een nieuw onderdeel van de plantencollectie: de Limburgse floratuin. Tegenwoordig is het onderhoud en de aanleg van nieuwe elementen in handen van de vele er werkzame vrijwilligers en wordt er samengewerkt met scholen om jongeren te interesseren voor de planten.

De cultuurhistorische waarde

De aanleg van de Botanische Tuin te Kerkrade is een enigszins verlate uitdrukking van een waardering voor de natuur als wezenlijk bestand-

deel van het leefmilieu, met name voor de arbeidersklasse. In deze zin heeft deze tuin cultuurhistorische waarde als bijzondere uitdrukking van de sociaaleconomische ontwikkeling in de voormalige mijnstreek. Deze tuin is de enige botanische tuin van de tuinarchitect John Bergmans in Nederland en van belang voor de geschiedenis van de tuinarchitectuur.¹⁵ Ofschoon de tuin in de loop van de jaren werd aangepast, is met name het zuidelijk deel van de tuin goeddeels behouden gebleven. Van belang is eveneens de collectie van meer dan 3000 planten en de collectiedocumentatie door de jaren heen.

Tenslotte

De botanische tuin maakt deel uit van de geschiedenis van de voormalige mijnstreek. De belangrijkste doelstelling van de botanische tuin is tot op de dag van vandaag het bevorderen van de educatie op het gebied van planten en bomen. Zo zijn er educatieve activiteiten en rondleidingen. De tuin werd in 2014 ingrijpend gerenoveerd om deze geschikt te maken voor een breed publiek. Zo is deze nu onder meer in gebruik als trouwlocatie en worden er diverse fairs gehouden: een waardevolle aanvulling op de oorspronkelijke educatieve doelstelling van de tuin.

Noten

- 1 In Terwinselen lag de staatsmijn Wilhelmina, de oudste en kleinste Nederlandse staatsmijn.
- 2 Rijksmonumentnummer 513741.
- 3 Op 1 mei 1948 werd de naam van het 'regenkleiding-atelier Terwinselen' gewijzigd in 'Confectie-atelier Chas Macintosh.N.V.'
- 4 RHCL; Archief DSM; verslagen van bestuursvergaderingen van de Botanische tuin van het Fonds voor Sociale Instellingen (FvSI of FSI) 1940-1947.
- 5 John Bergmans, tuinarchitect en plantkundige, werd in 1892 in Antwerpen geboren maar kwam tijdens de eerste Wereldoorlog naar Nederland. Hij overleed in 1980 in Oisterwijk. Bergmans was bij uitstek een kenner van vaste planten, heesters en rotsplanten. Na de Tweede Wereldoorlog was hij naast architect ook supervisor met betrekking tot de groenvoorziening van de Nederlandse Staatsmijnen.
- 6 Jos van Loo: tuinbaas van 1940-1965. Hij was in het bezit van het diploma tuinarchitect en had als tuinbaas op Kasteel Wijlré een ruime ervaring opgedaan. Samen met John Bergmans was hij inhoudelijk verantwoordelijk voor de tuin. In 1940 werd hij aangesteld als tuinbaas. In 1965 ging hij met pensioen. Na zijn pensioen bleef hij nog jaren als adviseur betrokken bij de tuin.
- 7 *Limburgsch Dagblad*, 26-07-1938.
- 8 *Limburgsch Dagblad*, 31-03-1950.
- 9 Besluit van de gemeenteraad van Kerkrade van 25 oktober 1972.
- 10 Gijs van Beek, hortulanus (1973-1980).
- 11 Rijksmonument nummer 513741.
- 12 Deze coniferen maken nu deel uit van het arboretum.
- 13 Pepermuntachtige planten.
- 14 Een cultivar is een plant of een plantengroep die geselecteerd is op wenselijke eigenschappen waarvan het behoud mogelijk is door teelt of andere vormen van vermeerdering. Zie: B.J. Dijkema; *Routegids bomen het heesters*, Stichting Botanische Tuin Kerkrade (Kerkrade 1983).
- 15 Naast de botanische tuin in Kerkrade ontwierp hij er twee in België; het Arboretum Kalmthout en het particuliere landgoed Hemelrijk.

Geraadpleegde literatuur

- Dijkema B.J., *Botanische tuin Kerkrade*, *Dendroflora* nr. 31, (1994).
- Dijkema B.J., *Routegids bomen het heesters*, Stichting Botanische Tuin Kerkrade, (Kerkrade 1983).
- Werrij-van Sambeek Thea, 'De botanische tuin in Terwinselen', *Kerkrade onderweg* deel 19, (Kerkrade, 2015).
- Ruland dr.ir. L. Brand, ir. L.H.M. e.a.; *Brochure De botanische tuin Terwinselen*, Uitgave bestuur van de Botanische tuin, (Kerkrade 1946).
- *Botanische tuinen in Nederland*, uitgave van Vereniging Botanische tuinen, (Rotterdam 2017).
- Heynen, A.; '50 jaar (1939-1989) botanische tuin Kerkrade', *Natuurhistorisch maandblad*, jaargang 78, nummer 7/8.

- Marianne van Lidth de Jeude en Johanna Karssen-Schüürmann *John Bergmans (1892-1980) Tuinarchitect en plantenkenner*; Stichting BONAS & Uitgeverij Verloren. 2018.
- *Botanische tuin Kerkrade*; uitgave Informatie bulletin: van de Stichting Botanische tuin Kerkrade, 1974.

Geraadpleegde archiefstukken

- Gemeente Archief (G.A.) Kerkrade nr. 2040 Schurgers, H.J.H.; Informatiebulletin 50 jaar (1939-1989) botanische tuin Kerkrade.
- G.A. Kerkrade nr. 5426 Dijkhuizen, S.; Botanische tuin Kerkrade; Groen & Bloei oktober 1990.
- G.A. Kerkrade nr. 3574 Stichting Botanische Tuin Kerkrade; Feestgids, 3 april 1992.

- Wageningen University & Research –Library, Special Collections; dossier 25.006; 25.017 en 25.589 Botanische tuin Terwinselen, tekeningen John Bergmans.
- RHCL; Centraal Archief DSM; Verslagen van de bestuursvergaderingen van de Botanische Tuin van het Fonds voor Sociale Instellingen (FvSI of FSI) 1940-1947.

Geraadpleegde websites

- www.monumentaltrees.nl
- <http://botatuin.nl/geschiedenis-botanische-tuin/>, geraadpleegd oktober 2020.

JAC MAURER

Jac Maurer schrijft regelmatig over autohistorische onderwerpen in clubbladen van oldtimerverenigingen. Eerder verschenen van zijn hand de boeken *Gebr. Nefkens N.V., een eeuw autohistorie* en *Renault, 100 jaar in Nederland*.

De Heerlense autogeschiedenis

De eerste Heerlense automobilist in 1903

Een autoloos Heerlen, nu ondenkbaar, was in het begin van de vorige eeuw een feit. De eerste automobilist van Heerlen, dokter Frans de Wever, liet zijn pas aangeschafte automobiel in 1903 registreren in het daartoe geopende Rijksregister. In dit artikel wordt beschreven hoe de groei van het autobestand in Heerlen daarna is verlopen. Net als de groei van Heerlen na 1906 explosief is te noemen – dankzij de zich snel ontwikkelende mijnindustrie – geldt dat ook voor het aantal automobielen. Aan bod komt: wie waren de eerste automobilisten en bij wie konden ze terecht voor aanschaf en onderhoud?

Registratie van automobielen weinig eenduidig

Het is niet gemakkelijk om een betrouwbaar beeld te schetsen van wie zich in Heerlen autopionier kan noemen. De bronnen die voorhanden zijn, hebben een beperkte betrouwbaarheid, of beter gezegd: onduidelijk is hoe volledig ze zijn. Ariejan Bos en medeauteurs geven een overzicht van de volgnummers voor het berijden van 's lands rijkswegen, een register dat werd geopend in april 1898 en eindigde eind 1905.¹ Daarna volgden per 1 januari 1906 de provinciale kentekens. De Limburgse auto's kregen de letter P, gevolgd door een volgnummer. Deze nummering was in gebruik tot begin jaren vijftig van de vorige eeuw, waarna werd overgegaan op het landelijke systeem dat nog steeds in gebruik is. Belangrijk hierbij is dat

de eerste landelijke kentekens en de provinciale nummers nog persoonsgebonden waren. Bij de aanschaf van een nieuwe auto, schroefde je de oude nummerplaten op je nieuwe aanwinst. Dat was dus anders dan nu, waarbij het kenteken voertuig gebonden is. Over welke aantallen automobielen gaat het in die periodes? Bij de start van het rijksregister in 1898 reden er naar schatting 20 in ons hele land. Bij de start van de provinciale nummers waren dat ongeveer 1500, waarvan ongeveer 60 in Limburg. Eén daarvan reed in Heerlen, waarover verderop meer. Maastricht had in 1906 de hoogste 'autodichtheid': bijna de helft van de Limburgse auto's reed daar rond.

Deze gegevens zijn bewaard gebleven, maar hoe te interpreteren? Tot 1906 was je verplicht je auto te laten registreren om over rijkswegen te mogen rijden. Dit betekent dat als je alleen ritjes 'rondom de kerk' wilde maken of naar familie in het volgende dorp wilde rijden, zonder over een rijksweg te gaan, er geen kenteken nodig was. Of dit veel of weinig mensen betrof, is onbekend. Na 1906 gold de registratieplicht voor alle motorvoertuigen, inclusief motorrijwielen met een motorinhoud boven 125 cc. Motorfietsen waren in het begin minstens zo populair en financieel binnen het bereik van meer mensen dan automobielen dat waren. Nergens echter is te vinden hoe de verkochte aantallen motorfietsen en automobielen zich tot elkaar verhielden. Onbekend is daarmee of de eigenaar van een P-nummer deze gebruikte voor een auto of een motor. Het meest frustrerende bij het onderzoek

De directiewagens van de Oranje Nassaumijnen omstreeks 1910. Links een Berliet, rechts een Renault, waarschijnlijk allebei gekocht bij de importeur van deze automerken, de firma Thyssens frs. & sr. in Maastricht (collectie Rijckheyt)

naar de Limburgse autogeschiedenis is dat de lijsten van de P-nummers na 1920 verloren zijn gegaan, zodat moeilijk is vast te stellen hoe de ontwikkeling van het autobezit in Limburg zich na dat jaar heeft voltrokken.

De eerste Heerlense eigenaren van een automobiel 1906-1920

In het rijksregister tot 1906 staat één Heerlenaar genoemd. Het is dokter Frans de Wever. Zijn auto kreeg het landnummer 897, afgegeven op 15 januari 1903, het zou gaan om een in Aken gebouwde Cudell. De Wever heeft als arts veel betekend voor Heerlen. Jos Krüll schreef over zijn werk en leven, zijn enorme inzet en toewijding, en zijn initiatieven voor onder meer de bouw van een ziekenhuis, onontbeerlijk in een regio met een mijnindustrie waar gevaarlijk werk werd verricht.² Het kan niet anders dan dat De Wever tot aanschaf van een auto was overgegaan 'om tijd te winnen', vanuit een functioneel motief dus. Met de auto waren de verschillende locaties waar hij werkte en de adressen waar hij thuisbevallingen begeleidde, veel sneller te bereiken dan per fiets of 'sjees'. Hiermee was hij zijn tijd enigszins vooruit. In die jaren schaften welgestelden een auto vooral aan voor het avontuurlijke, voor het sportieve element, en om – dit is van alle tijden – te pronken met het nieuwste van het nieuwste. Na 1906 kreeg De Wever het provinciale kenteken P-45 toegewezen.

In Tabel 1 zijn de eerste Heerlenaren opgenomen aan wie een P-kenteken is verstrekt tot en met P-629, met vermelding van adres en beroep (zover bekend). Het betreft de eerste 36 van de ongeveer 200 geregistreerden in 1920. Onbekend is of deze pioniers een auto of een motorfiets hadden gekocht. In de tabel vallen enkele zaken op: de mijndirecteuren Wenkebach (zelfs tweemaal genoemd), Delorthe, Honigmann, Frowijn en Koster behoorden, niet verwonderlijk, tot de Heerlense autopioniers, in de veronderstelling dat zij zich een auto konden veroorloven en niet voor een goedkopere motorfiets hoefden te kiezen. Zij zorgden er tevens voor dat de mijnbedrijven zelf overgingen tot aanschaf van automobielen. Deze kunnen we dan meteen 'bedrijfsauto' noemen, een nog ongebruikelijk fenomeen in die tijd.

Heerlen lijkt hiermee enigszins een voorloper te zijn: de fase van het gebruik van de auto mede als 'nutsvoertuig' werd vroeg bereikt. In de tabel staan Warnars en Moonen vermeld als rijwielhandel, waarbij de eerstgenoemde ook al motorfietsen verhandelde. Mogelijk waren deze beide heren – de vroege gemotoriseerde mobiliteitsgeschiedenis wordt door mannen gedomineerd – eigenaar van een motorrijwiel. Over de verdere verdeling tussen auto's en motoren onder de eerste eigenaren van een P-kenteken valt alleen maar te speculeren. Na 1920 groeide het autobezit in heel Nederland

Tabel 1

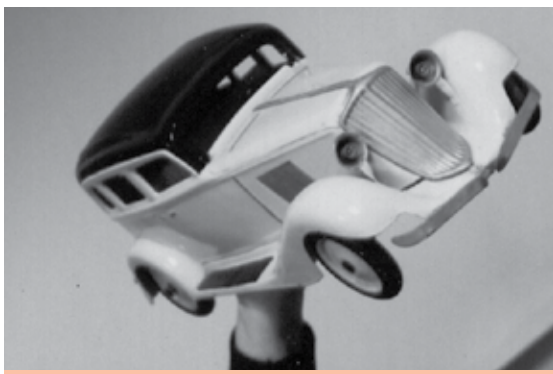
Heerlense autopioniers t/m P-629 (In: Adresboek voor het Automobiel- en motorwezen. Eerste jaargang 1914-1915 (uitgereikt tot 1 april 1914). Lijst van nummerbewijzen voor motorvoertuigen Limburg. Uitgave O. Reinsberg & CO, Heemstede-Amsterdam). Aangevuld met adressen en beroepen uit Adresboeken van Heerlen.

P-6	Wenkebach H.J.E.		mijndirecteur
P-7	Wenkebach H.J.E.		mijndirecteur
P-45	Wever F.M.J. de	Wilhelminaplein 13	arts
P-48	Langhor J.W.H.M.		
P-87	Balkom H.E. van	Schaesbergerweg 11	koperslager
P-99	Burgemeister H.H.	Akerstraat 26	machinefabriek Heerlen
P-115	Kupka C.A.	Akerstraat 57	chef bouwmeester
P-152	Jonkergauw L.J.A.H.		
P-153	Jonkergauw L.J.A.H.		
P-185	Henning F.S.G.	Geerstraat 33	opzichter
P-189	Warnars L.J.A.H.	Geleenstraat 56	motor- en rijwielhandel
P-232	De Ned. Mij. tot het verrichten van Mijnbouw. Werken.		
P-305	De Ned. Mij. tot het verrichten van Mijnbouw. Werken.		
P-341	Delorthe J.G.	Sittarderweg 59	mijndirecteur
P-371	Honigmann A.	Valkenburgerweg C 53a	industriel
P-375	Frowein mr.dr. W.F.J.	Geleenstraat 52	directeur Staatsmijnen
P-414	De Ned. Mij. tot expl. Van Limb. Steenkoolm.		
P-450	Haaren W.G. van	Saroleastraat 39	
P-476	Nieuwe Limb. Koerier		
P-480	Menten R.J.O.		
P-485	Koster J.	Oranje Nassaustraat 37	mijndirecteur
P-503	Urlings J.J.W.	Geleenstraat 21	z.b.
P-515	Honigmann K.P.J.A.		
P-526	Geurten P.J.H.	Emmaplein 21/O.N.straat 14	autogarage en rijtuigverh.
P-537	Haemers E.W.H.	Geerstraat 31	
P-538	Moonen P.J.H.	Akerstraat 53	rijwielhandel
P-546	Boumans W.M.	Geerstraat 30/65	bureaubeampte
P-572	Duijsens J.M.J.E.	Akerstraat 8	veearts
P-580	Scheepers A.A.	Corisbergweg 1	wethouder
P-588	Penners G.E.C.	Emmaplein 6	boekhandel/drukkerij
P-597	Menten R.J.O.		
P-611	Weijerhorst A.	Akerstraat 92	z.b.
P-622	Smeets J.C.	Sittarderweg 160	autogarage
P-629	Rode Kruis Heerlen		

gestaag tot ongeveer 100.000 exemplaren in 1940. De groeicijfers van Heerlen zijn helaas onbekend. De toename moet groot zijn: Heerlen was in die jaren een groeikern met een relatief welvarende bevolking.

Anders dan bijvoorbeeld in Maastricht, waar het stadscentrum al was uitontwikkeld vóórdat de auto zijn intrede deed, kon in Heerlen de consequentie van de toename van het autobezit en -verkeer worden opgenomen in de stadsontwikkeling. Er is altijd sprake van een zekere wisselwerking tussen mobiliteit en infrastructuur. Heerlen had in burgemeester Marcel van Grunsven een dusdanige liefhebber van automobielen – en strever naar een ‘groots’ Heerlen – dat deze zich er zelfs sterk voor maakte om de allereerste Nederlandse Grand Prix naar Heerlen te halen op een te bouwen autorencircuit op de Heksenberg.³

De liefde voor de auto ging zover dat Philippens het volgende noteert: “Burgemeester Marcel van Grunsven liet in de jaren dertig als autoliefhebber een Graham miniatuurauto bouwen van 50 cm, waar zijn kinderen graag mee speelden. Deze wilde hij in december 1944 aan het Koningshuis aanbieden als uitdrukking van zijn ‘persoonlijk vertrouwen, ja zelfs liefde’ voor het Koningshuis”.⁴ De vraag is of de burgemeester werkelijk opdracht had gegeven voor de bouw van deze auto gezien het feit dat een van de nazaten van Nefkens in Utrecht, de toenmalige importeur van Grahams, een dergelijk miniatuur momenteel in bezit heeft. Waarschijnlijk zijn er meerdere exemplaren vervaardigd. Het zou ook zo kunnen zijn dat het model van de burgemeester uiteindelijk niet bij het Koningshuis, maar bij de importeur terecht is gekomen.

De forse miniatuur van een Graham uit de jaren dertig, zoals burgemeester Van Grunsven er waarschijnlijk een heeft gehad (collectie Jac Maurer)

De eerste Heerlense autoverkopers 1906-1940

Auto's worden niet alleen gekocht, maar eerst verkocht en daarna onderhouden. Bij wie kon men daarvoor in het begin van de vorige eeuw terecht? Het is aannemelijk dat Geurten en Smeets – zij staan in Tabel 1 vermeld met de respectievelijke kentekens P-526 en P-622 – de eerste Heerlense garagehouders zijn. Een garage in die tijd is niet te vergelijken met de huidige garagebedrijven. Waarschijnlijk konden de autopioniers er enkel terecht voor eenvoudige reparaties en onderhoud, voor het kopen van benzine in blikken (er bestonden nog geen benzinstations) en voor stalling. De huizen hadden in die tijd immers nog geen garagebox aan huis. De automobielen waren duur en vaak nog niet afsluitbaar zodat de eigenaren van een auto graag gebruik maakten van een stallingsruimte bij een bedrijf met

Een dergelijke Graham staat ‘in het echt’ voor de deur van het verkopende garagebedrijf Nefkens in de Dautzenbergstraat (collectie Toine Nefkens)

een overdekte hal. Bij het bezit van een auto in die jaren kwam het een en ander kijken: de aanschaf vond plaats bij een importeur of bij de fabriek zelf; dealerbedrijven bestonden nog niet. Heerlenaren konden naar Maastricht waar enkele importeurs waren gevestigd, maar ook naar Aken en Luik, waar al rond de eeuwwisseling (die van 1900!) enkele autofabrikanten actief waren.⁵ Bij de aanschaf was een uitgebreide technische handleiding noodzakelijk opdat de nieuwe eigenaar was voorbereid op alle te verwachten nukkens van de weinig uitontwikkelde voertuigen. De kans dat men onderweg stil kwam te staan, was groot en dan diende men zelf voor oplossingen te zorgen. Er was geen wegwacht of naburig garagebedrijf.

Het vermelde beroep van Heerlenaar Geurten is typerend voor die overgangstijd van vervoer per paard en wagen naar het automobilisme: hij exploiteerde een autogarage en verzorgde tevens rijtuigverhuur, een activiteit waar hij waarschijnlijk mee was begonnen. Smeets had een lasinrichting, en was daardoor vertrouwd met metaalbewerking zodat het niet vreemd is dat vroege automobilisten hem wisten te vinden voor reparaties of aanpassingen. De huidige bekende vrachtwagenleverancier Loven is eveneens voortgekomen uit een smederij.

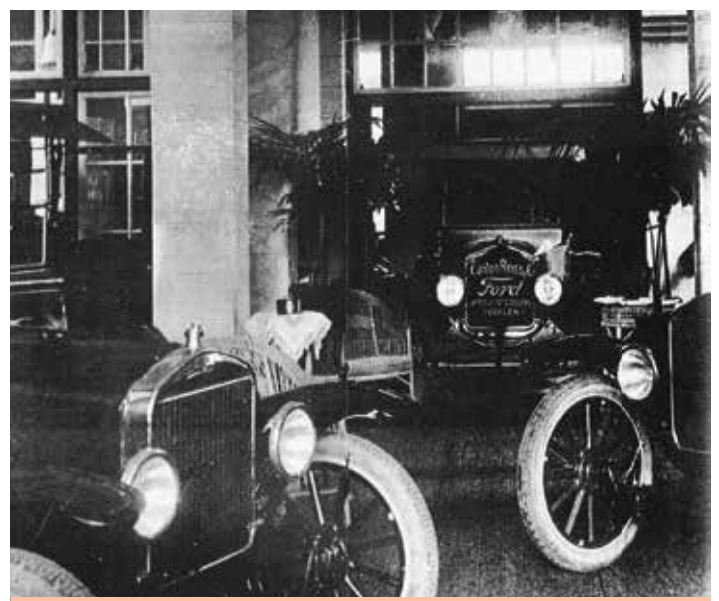
Het is niet bekend of Warnars – vermeld met kenteken P-189 als motor- en rijwielhandel – uiteindelijk de stap had gezet naar autohandel. Het is in die tijd niet ongebruikelijk dat rijwielhandelaren auto's gingen verkopen, net zoals rijwielabrikanten overstapten naar autoproduktie. Het Franse Peugeot en het Duitse Adler zijn hiervan voorbeelden.

Volgens Thijs van Henegouwen was zijn oudere broer Arnold de eerste 'garagist' van Heerlen.⁶ In 1915 kwam hij bij deze broer werken, die zijn bedrijf met kapitaal van Van Aubel enkele jaren daarvoor was gestart om diens auto's te onderhouden. Het bedrijf was gevestigd aan de Akerstraat 7 (op het adres van Café Bijsmans!) en later op nummer 15 met toegang tot de werkplaats vooraan in de Putgraaf, 'achterom'. Tijdens de Eerste Wereldoorlog stonden daar ook enkele Belgische legerauto's van gevluchte soldaten gestald. De uit Leiden afkomstige broers

Tabel 2

Auto- en garageverhuurders, handelaars in automobielen en motorrijwielen (In: Adresboek voor Heerlen 1933)

Alberts K.H.	Varenbeukerweg 7
Autogarage Keyser & Co	Valkenburgerweg 18
Autogarage Mercurius	Schinkelstraat 91
Autogarage Modern	Akerstraat 15
Autogarage G. van Nieuwenhuizen	Kruisstraat 15
Autogarage Olympia	Bekkerweg 17
Autogarage W. Steins	Kerkraderweg 17
Autogarage E. Timmers	Geerstraat 34
Autogarage L. Haemers	Eikenderweg 25
Autogarage J. Sonnenschein	Heerlerbaan 160
Autogarage Canton-Reiss	Schinkelstraat 104
Autoverhuurinrichting van Hugten	Benzenraderweg 85a
Bergen Henegouwen M.A.	Nobelstraat 11
Broek J.J. van den	Oranje Nassastraat 16
Dabekousen W.	Eikenderweg 21a
Ford-dealer A.A.J. Wieleman	Benzenraderweg 1a
Geurten P.	Wilhelminaplein 12
Immers H.J.	Willemstraat 4
Jacobs A.	Sittarderweg 18
Jansen L.J.	Klompstraat 35
Koning W.	Kruisstraat 27
Kors J.H.	Willemstraat 44
Orbons J.R.	Rennemigstraat 21
Penners G.J.H.	Gasthuisstraat 36
Veltman J.Th.J.	Caumerdalschestraat 41
Warnars L.	Geleenstraat 56

Garage Canton-Reiss boekt zijn eerste verkoopssuccessen in de jaren twintig met de goedkope T-Ford, die als personenwagen en als lichte vrachtwagen wordt geleverd (collectie Rijckheyt)

Het pand van Canton-Reiss in de Honigmannstraat (destijds Schinkelstraat genoemd) ten tijde van het dealerschap van General Motors in de tweede helft van de jaren dertig (collectie Rijckheyt)

noemden hun bedrijf 'Garage Moderne', passend bij de tijdgeest.

Thijs van Henegouwen startte later zijn eigen autoservicebedrijf en leverde tevens veel motorfietsen aan de mijnen, bestemd voor de inspecteurs van schades door mijnverzakkingen. Na de Tweede Wereldoorlog verkocht hij automobielen van het merk Morris vanuit een zelf gebouwd pand aan de Nobelstraat.

In 1933 was de lijst van garagebedrijven al flink uitgebreid, zie Tabel 2. Van twee firma's uit deze lijst is op dit moment uitgebreide informatie beschikbaar, zij worden hier kort besproken. Het betreft Canton-Reiss, al snel het grootste garagebedrijf in Heerlen en de firma Nefkens.⁷ Beide bedrijven hebben lang bestaan en zijn door veel naoorlogse Heerlenaren gekend.

Autobedrijf Canton-Reiss

Het garagebedrijf Canton-Reiss startte op 1 juli 1919 onder de naam 'Garage Holland'. Dat dit bedrijf het snelst in Heerlen kon groeien heeft alles te maken met één man: de uit Duitsland komende Alfred Honigmann, industrieel en mede-initiatiefnemer van de Oranje Nassau-mijnen. Frans Canton was lange tijd zijn privéchauffeur en heeft met hem vele kilometers in Europa afgelegd, vele adressen aangedaan, en is al doende vertrouwd geraakt met alles wat met een auto van doen heeft. In Gelsenkirchen (D) vervulde Joseph Reiss eenzelfde functie als Canton, maar dan voor de broer van de in Heerlen wonende Honigmann. Hij had tevens als chef werkplaats veel ervaring met het

onderhoud van auto's opgedaan. Tijdens de wederzijdse bezoeken leerden ze elkaar kennen. Beider ambitie om een eigen garagebedrijf te starten werd door Honigmann gestimuleerd en financieel ondersteund.

Het is niet verwonderlijk dat de groei van de mijnindustrie ook een groei van het Heerlense wagenpark liet zien, zeker van het aantal vrachtauto's, en dat de lijn van Honigmann naar deze nieuwe garage zeer kort was. In 1921 werd de garage dealer van Ford en zes jaar later van General Motors. De zaken begonnen in de huidige Honigmannstraat (een meer dan toepasselijke benaming, echter in die jaren nog Schinkelstraat hetend) met steeds enkele uitbreidingen op die plaats. Zie beide foto's hiervoor. Daar was in die tijd eveneens Garage Mercurius gevestigd die eigendom was van de bekende Heerlense familie Hennen-Lintzen, onder meer importeur van het Franse merk Berliet. Canton-Reiss nam dat bedrijf in zijn geheel in 1931 over, echter niet het importeurschap van Berliet. Ook werd in de Dautzenbergstraat in 1937 een pand overgenomen dat voorheen aan Nefkens toebehoorde en na de Tweede Wereldoorlog het pand van Bak-Nefkens in de Geleenstraat.

Autobedrijf Nefkens

Hiermee is de stap snel gezet naar een korte bespreking van het Heerlense autobedrijf Nefkens. Antoine Nefkens startte zijn bedrijf in 1930 aan de Dautzenberstraat 27-29, waar hij in

Nefkens start zijn garagebedrijf in de Dautzenbergstraat 27-29. Later vestigt Canton-Reiss hier zijn verkoopafdeling Mercurius (collectie Rijkheyt)

De feestelijke ingebruikname van de showroom van Nefkens in de Dautzenbergstraat in 1933 (collectie Toine Nefkens)

1933 onder de vlag van de firma Gebr. Nefkens N.V. uit Utrecht, het Amerikaanse merk Graham-Paige en het Franse Peugeot ging verkopen. De Heerlense Antoine was echter géén familie van deze 'Utrechtse tak', maar mogelijk had de overeenkomst in naam wel geholpen om het eerste officiële dealerschap van dit Utrechtse importeurbedrijf te mogen voeren. De bedrijfsvoering veranderde in 1936 toen Herman Bak, getrouwd met een zus van de gebroeders Nefkens, naar Heerlen kwam om samen met Antoine Nefkens een nieuwe firma

op te richten: Bak-Nefkens. Zij streken neer in een zeer eigentijds nieuwbouwpand in de Geleenstraat. Het pand aan de Dautzenbergstraat werd verlaten. Bak nam de verkoop van Grahams (de toevoeging –Paige was in 1930 komen te vervallen) op zich, die tot 1940 leverbaar waren. De fabriek sloot in dat jaar zijn deuren en het merk hield op te bestaan. Antoine Nefkens richtte zich vervolgens op de verkoop van Peugeots. Twee jaar later eindigde deze samenwerkingsovereenkomst met Bak en ging Antoine Nefkens alleen verder aan de Parallelweg 5-7. Dit was het voormalige

In 1936 wordt het nieuw gebouwde bedrijfspand van Bak-Nefkens in de Geleenstraat opgeleverd. Na de Tweede Wereldoorlog verschijnt de naam Canton-Reiss op het front (collectie Jac Maurer)

pand van Gerhard Smeets die daar naast zijn garage met de naam 'Olympia', een oliehandel dreef. Na de Tweede Wereldoorlog zette Nefkens zijn bedrijf samen met zijn zonen voort op dit adres, voornamelijk met Peugeot en enkele andere merken, om uiteindelijk dé dealer van Peugeot voor Heerlen en omstreken te worden. Herman Bak was inmiddels met zijn bedrijf gestopt en had het pand aan de Geleenstraat overgedaan aan de firma Canton-Reiss.

Besluit

In 1895 verscheen er voor het eerst een auto-mobiel in Nederland, drie jaar later zijn er dat een twintigtal. De auto was toen nog een primitief voertuig, dat heel wat kennis en kunde vereiste van de persoon die ermee op pad wilde gaan. Het waren dan ook vooral avonturiers (met veel

geld) die zich autopionier konden noemen. Het duurde meerdere jaren voordat dit nieuwe verschijnsel op de weg acceptatie kreeg: het waren lawaaierige en gevaarlijke voertuigen die andere weggebruikers de stuipen op het lijf joegen, enkel bedoeld als speeltje voor de rijken. In Heerlen verscheen relatief laat – pas in 1903 – de eerste auto in het straatbeeld. Dit voertuig was eigendom van dokter De Wever. Alhoewel niet onbemiddeld, zal hij dit toch vooral als 'nutsvoertuig' hebben aangeschaft: met een auto kon hij vlugger de route langs zijn patiënten en naar het ziekenhuis afleggen. Het beeld is dat in Heerlen de fase van het automobiel als 'speeltje' gedeeltelijk werd overgeslagen en dat de auto relatief snel werd gezien en ingezet als transportmiddel. De aanwezigheid van de snel groeiende mijnindustrie zal daar zeker aan hebben bijgedragen.

Noten

- 1 Ariejan Bos, Hans van Groningen, Gijs Mom & Vincent van der Vinne, *Het paardloze voertuig: de auto in Nederland een eeuw geleden* (Deventer 1996).
- 2 Jos Krüll, 'Dokter Frans de Wever (1869-1940)', *LvH* 47:4 (1997) 128-130.
- 3 Jac Maurer, 'Autosport en Heerlen', *MijnStreek* 5:3 (2020) 4-9.
- 4 Joos Philippens, *Moderne tijden, Van Grunsven en Peutz, bouwers van Heerlen* (Heerlen 2018) 186.
- 5 In voorbereiding: Jac Maurer, *De Maastrichtse autopioniers, 1898-1940*. Dit boek verschijnt in 2021 bij uitgeverij Leon van Dorp in Heerlen.
- 6 Persoonlijke mededeling aan de auteur, gedaan op 27 januari 2002.
- 7 *Canton Reiss Heerlen, vijftig jaar, hoe iets kan lopen, 1919-1969* (bedrijfsbrochure 1969). Familie Nefkens en Jan Theunissen, *Familie Nefkens Heerlen, Peugeot autobedrijf* (2014). www.limburgseondernemersgeschiedenis.nl. Geraadpleegd op 28 januari 2021.

FRANS GERARDS

Dr. Frans M. Gerards is lid van de redactie van MijnsStreek en bestudeert aspecten van de geschiedenis van deze regio.

Er is een lijk gevonden

Verslag van drie gerechtelijke onderzoeken door de Heerlense schepenbank (1786, 1789 en 1790)

Zodra bij de politie een melding binnenkomt dat er een lijk is gevonden, komt deze onmiddellijk in actie. Binnen een mum van tijd is de politie met een omvangrijk team op de plaats waar het stoffelijk overschot is gevonden. Vervolgens wordt het hele gebied met een rood-wit lint afgezet om eventuele sporen veilig te stellen.

De persoon die het lijk heeft gevonden en de melding heeft gedaan, wordt uitgebreid door de politie geïnterviewd. Vervolgens wordt de technische recherche ingeschakeld die belast is met het sporenonderzoek. Technisch recherchewerk is een vak apart waarbij gebruik wordt gemaakt van allerlei moderne, technische hulpmiddelen. Tevens worden personen opgespoord en ondervraagd die mogelijk iets weten van wat er is gebeurd.

In deze bijdrage gaan we na hoe dat in het laatste kwart van de achttiende eeuw ging als in Heerlen ergens een lijk werd gevonden. Dat doen we aan de hand van drie casussen. De eerste casus betreft die van Hendrik van der Meulen die op 1 september 1786 dood in een weiland werd gevonden.¹ De tweede heeft betrekking op een onbekende man die op 8 september 1789 dood werd gevonden in een vossenhol.² De derde casus betreft die van Gerard Dauven die op 2 juni 1790 dood werd aangetroffen in een sloot.³ We beginnen met een schets van de structuur van het gerechtelijke onderzoek dat dan plaatsvond.

Structuur van het gerechtelijk onderzoek

Als er in de schepenbank ergens een lijk was gevonden dan bestond het gerechtelijke onderzoek uit drie stappen: de gerechtelijke visitatie, een onder ede gehouden gerechtelijk verhoor en het schrijven van een eindverslag voor de Raad van Brabant in Den Haag; de hoogste rechtsmacht in de drie Landen van Overmaas. Dit alles geschiedde in opdracht van het Hoge en Criminele Officie van het Land van Valkenburg. Hiermee werd de luitenant-drossaard bedoeld, de hoogste 'criminele officier' in het Land van Valkenburg. Hij was belast met de vervolging en berechting van criminelen. Van 1773 tot 1789 was dat Willem Daniël Vignon die op kasteel Meezenbroek in Heerlen woonde en van 1789 tot 1795 zijn zwager Jan Willem Heldewier die op kasteel Vaeshartelt bij Maastricht woonde.⁴

De gerechtelijke visitatie werd uitgevoerd door een aantal schepenen van Heerlen en zij deden dat altijd samen met de chirurgijn. Hiervoor brachten de schepenen en de chirurgijn een bezoek aan de plek waar het dode lichaam was gevonden. Door de chirurgijn werd het dode lichaam dan ter plekke onderzocht om een uitspraak te kunnen doen over de doodsoorzaak en een eventueel misdrijf te kunnen uitsluiten. Wanneer er onzekerheid bestond over de precieze doodsoorzaak kon de chirurgijn ook sectie op het stoffelijk overschot verrichten.

*Het voormalige kasteel Meezenbroek in ca. 1920 waar eerder luitenant-drossaard W.D. Vignon woonde.
Foto: Collectie Rijckheyt, Heerlen*

Zo werd bij een zekere Frans Dautzenberg, die tussen 20 en 21 juli 1749 in de Rukker was doodgeschoten, het dode lichaam door de twee betrokken chirurgijns J.W. Hoffman en M. Roebroek aan de linkerkant kruislings ingesneden waarna kon worden vastgesteld dat het schot via de mond naar het hart was gegaan.⁵ Uit de verslagen van de chirurgijns kan worden opgemaakt dat zij over een gedegen kennis van de anatomie beschikten.

Na de gerechtelijke visitatie vond het gerechtelijk verhoor plaats. Hiervoor werden door de schepenen onder ede personen verhoord die op een of andere wijze iets afwisten van de tragische gebeurtenis die had plaatsgevonden. Als er geen getuigen te vinden waren, vond er geen gerechtelijk verhoor plaats. De schepenen en de chirurgijn moesten het dan doen met informatie die men kreeg van mensen die meenden iets te kunnen weten van wat er was gebeurd. En als zulke mensen niet te vinden waren dan moest men het doen met de bevindingen van de gerechtelijke visitatie.

Alle verzamelde informatie, zowel van de gerechtelijke visitatie als het gerechtelijk verhoor, werd door de schepenen en de chirurgijn schriftelijk vastgelegd. Nadat het hele onderzoek was afgerond, werden kopieën van alle stukken, samengesteld door de secretaris van de

Heerlense schepenenbank, overhandigd aan de luitenant-drossaard.

De luitenant-drossaard bracht vervolgens een schriftelijk eindverslag uit aan de Staatse Raad van Brabant in Den Haag. Bij dat eindverslag werden alle door hem ontvangen kopieën als bijlagen meegestuurd.

De casus Hendrik van der Meulen

Op 1 september 1786 werd in een weiland op het End het dode lichaam van Hendrik van der Meulen gevonden.⁶ Nog diezelfde dag vond ook de gerechtelijke visitatie en het gerechtelijk verhoor plaats.

Gerechtelijke visitatie

Voor de gerechtelijke visitatie begaven drie schepenen van Heerlen: J.L. Wintgens, A.H. van Slijpe en A. Schultze, zich samen met de chirurgijn H.J. Roebroek naar de plaats genoemd het End. Wie hen over deze lugubere vondst had geïnformeerd, werd niet in de archiefbron vermeld. Aangekomen op het End vonden ze het dode lichaam van Hendrik van der Meulen onder een appelboom in een weiland achter zijn huis. De eerste indruk van de schepenen was dat het erop leek dat Hendrik van der Meulen zichzelf door wurging om het leven had gebracht.

De overledene had namelijk zwarte en bruine ringen rondom zijn hals. Niet ver van het dode lichaam vonden ze bovendien een stuk van een koord terwijl een ander stuk van dat koord nog aan een tak van de appelboom was vastgeknoopt.

De chirurgijn Roebroek onderzocht het dode lichaam *'naar chirurgijnse manier'*.⁷ Dat wil zeggen dat hij vooral op zoek ging naar uiterlijke tekenen zoals verwondingen en kwetsuren. Door met name daar aandacht aan te schenken wilde hij uitsluiten dat Hendrik van der Meulen op een gewelddadige wijze om het leven was gebracht. Roebroek vond echter niets anders dan een ring om de hals van de overledene die zo breed was als een vinger. Deze ring om de hals schreef hij toe aan het koord dat Hendrik van der Meulen om zijn hals had gehad toen hij zich aan de appelboom had verhangen. Dus, zo stelde Roebroek vast, kon er geen andere oorzaak zijn van zijn dood zijn dan verhänging.

Gerechtigd verhoor

Op dezelfde dag, dus op 1 september, werd door de drie schepenen ook nog een gerechtelijk verhoor afgenomen. Daarvoor compareerden verschillende personen die iets van het droevige sterfgeval afwisten. Voor de schepenen verschenen Gerard en Mathijs Weelen, Mathijs Haenraats, Caspar Jongen en Mathijs Kuijpers, allen wonende op het End. Daarnaast verscheen ook nog Maria Elisabeth Reijnders die als meid bij Mathijs Weelen woonde.

De eerste vijf comparanten verklaarden dat ze als inwoners van het End burens waren geweest van Hendrik van der Meulen. Sedert zeven à acht weken was hen echter opgevallen dat Hendrik van der Meulen een man was *'die het niet wel met sijne sinnen stont'*. Hij was *'altoos met den vrees off angst voor vreemde Mensschen bevangen geweest'*.⁸ Die vrees was zo ernstig geweest dat hij zich af en toe zelfs voor mensen had proberen te verbergen of hen had geprobeerd te ontwijken. Onlangs nog, kort voor de rogge oogst toen hij op zondag uit de kerk was gekomen, had hij zich in z'n eentje teruggetrokken waardoor zijn vrouw en kinderen niet hadden geweten waar hij was. Comparanten en andere burens waren hem toen 's nachts gaan zoeken waarna ze hem ook hadden gevonden en naar huis hadden gebracht. Verder wisten ze dat Hendrik van der Meulen met

zijn vrouw en vrienden, volgens oud katholiek gebruik, voor herstel en genezing van zijn ziekte, zich ter bedevaart naar Mönchengladbach had begeven.⁹

Op de ochtend van 1 september was de vrouw van Hendrik van der Meulen, Maria Nelissen, omstreeks zeven à acht uur al schreeuwende en om hulp roepende naar hen toegekomen terwijl ze riep dat haar man in hun weiland aan een appelboom hing. Gerard en Mathijs Weelen en Caspar Jongen waren toen het weiland ingelopen waar ze Hendrik hadden gevonden terwijl hij aan de tak van een appelboom had gehangen met een koord om zijn hals, ongeveer tien voeten boven de grond. Mathijs Weelen en Caspar Jongen, die het eerst bij de appelboom waren gearriveerd, meenden nog *'trekkingen van leeven'* te hebben gezien. Mathijs Weelen was toen op verzoek van de anderen in de boom geklommen en had het koord doorgesneden. Hij had dat gedaan *'in hoope dat selven tot de respiratie en het leeven wederom soude komen'*. Maar toen Hendrik van der Meulen eenmaal op de grond lag, had hij geen tekenen van leven meer gezien ofschoon hij wel nog heel warm had aan gevoeld. Maria Elisabeth Reijnders voegde daar nog aan toe dat ze een half uur voordat dit moest zijn gebeurd nog langs het huis van Hendrik van der Meulen was gekomen. Ze had toen gezien dat Hendrik uit het huis was gekomen en met een *'kalver off koeij-seel'* om zijn hals de koeienstal was ingegaan.¹⁰ Ze had echter niet geweten waarom hij dat had gedaan.

Na het afleggen van deze verklaring werd door de schepenen alles wat ze hadden opgeschreven nog eens voorgelezen waarna de verklaring door de getuigen werd getekend met een kruisje want geen van hen kon schrijven. Ook werd in de hand van de schepen Wintgens door ieder van hen de eed afgelegd.

Eindverslag aan de Raad van Brabant

Op 10 september 1786 rondde de luitenant-drossaard Willem Daniël Vignon deze tragische gebeurtenis op kasteel Meezenboek in Heerlen af met het schrijven van een eindverslag dat bestemd was voor de *'Eedele Mogende Heeren'* van de Staatse Raad van Brabant in Den Haag. In dat verslag stelde hij de Raad ervan op de hoogte dat een zekere Hendrik van der Meulen,

een inwoner van de hoofdbank van Heerlen, zich op 1 september aan een appelboom had verhangen. Uit de ingewonnen informatie was gebleken dat Hendrik van der Meulen reeds enige tijd *'onnoosel en sinneloos'* was geweest. De visitatie van het *'cadaver'* was volgens gewoonte geschied ten overstaan van gedeputeerden uit het schepengerecht.

De casus van een onbekende man

Op 8 september 1789 werd in het Benzenraderbosch in Heerlen het dode lichaam aangetroffen van een onbekende man die in een vossenhol was gekropen.

Gerechtelijke visitatie

Op dezelfde dag nog, 's middags tegen vijf uur, begaf de chirurgijn Roebroek zich ter visitatie naar Benzenrade. Hierbij werd hij vergezeld door de twee schepenen J.L. Wintgens en A.H. van Slijpe.

In het bos te Benzenrade troffen ze het dode lichaam aan van een onbekende man, liggend in een vossenhol. Hij lag daar met uitgestrekte armen en met zijn gezicht op de grond. Hieruit maakte de chirurgijn op dat de man had geprobeerd om zover mogelijk het vossenhol in te kruipen. De chirurgijn en de twee schepenen hadden dan ook de grootste moeite om het *'doode corpus'* eruit te trekken.

Als doodsoorzaak schreef Roebroek op: *'Verklaare dat den zwakzinnige mensch anders niet is koomen te sterven als uit zwackheid van kragten'*. Hieruit kan worden opgemaakt dat de overledene zwakzinnig of geestelijk, c.q. verstandelijk gehandicapt moet zijn geweest en dat hij was overleden door lichamelijke uitputting. Ook stelde de chirurgijn vast dat het dode lichaam daar zo al enkele dagen moest hebben gelegen. Na beëindiging van de gerechtelijke visitatie vond er geen gerechtelijk verhoor plaats omdat er geen getuigen waren van het drama dat zich daar had afgespeeld.

Eindverslag aan de Raad van Brabant

Op 12 september rondde de luitenant-drossaard Heldewier op Vaeshartelt zijn eindverslag voor de Raad van Brabant af. Hierin noteerde hij dat op 8 september in het bos van Benzenrade een dode lichaam was gevonden dat in een vossenhol lag en *'aldaar uit zwackheid gestorven'*.

De casus Gerard Dauven

Op 3 juni 1790 was Gerard Dauven in de Hoppenhof in een water dat het Vlot heette dood gevonden.¹¹ De melding kwam binnen bij de gerechtsbode van het Heerlense schepengerecht Johan Jacob Struijk.¹² Deze begaf zich toen onmiddellijk naar de plaats waar het stoffelijk overschot was aangetroffen. Daar aangekomen zag hij dat iemand in het Vlot was verdronken. Omdat het Hoge en Criminele Officie, dus de luitenant-drossaard of zijn vervanger de procureur of advocaat d'officie, hiervan onmiddellijk op de hoogte moest worden gesteld, liet hij een wacht achter bij het dode lichaam. Vervolgens schreef hij een briefje voor de procureur d'officie die op de Dohm in Welten logeerde bij de secretaris van de Heerlense schepenenbank Abraham Jacob de Jacobi. In dat briefje lichtte hij toe wat er was gebeurd en verzocht hij de procureur d'officie om onmiddellijk te komen. Vervolgens verzocht hij de rotmeester Herman Limpens om het briefje op de Dohm te bezorgen.¹³

Toen de rotmeester met het briefje op de Dohm aankwam, kreeg hij echter van de meid te horen dat de procureur d'officie op de kermis was *'op den Scheijd'*, dus op Schaesberg, en dat ze hem daar niet kon gaan zoeken. Vervolgens attendeerde de gerechtsbode het Heerlense schepengerecht op de vondst van een lijk in het Vlot aan de Hoppenhof. Omdat het al tegen de avond liep en men het stoffelijk overschot daar niet zo kon laten liggen, verzocht de president-schepenen vervolgens de schepenen en de chirurgijn om zich naar de Hoppenhof te begeven ter visitatie.

Gerechtelijke visitatie

Dezelfde dag nog, in de vooravond om klokslag zes uur, begaf zich een delegatie van vier Heerlense schepenen, bestaande uit J.L. Wintgens, A.H. van Slijpe, A. Schultze en J.H.G. Lamberts, samen met de chirurgijn H.J. Roebroek naar de Hoppenhof. Daar aangekomen, aan de kant van het Vlot, zagen ze het stoffelijk overschot van een oude man liggen dat door hen uit het water werd getrokken. Het bleek het stoffelijk overschot te zijn van Gerard Dauven die was gehuwd met Mechtildis Rademakers. Het lichaam was niet gekwetst of gewond. Ook kon nergens uit worden opgemaakt dat hij met

Uitsnede van de kadastrale kaart van 1843 met het Vlot bij de Hoppenhof. Collectie Rijckheyt, Heerlen

geweld in het water was geduwd of gestoten of dat Gerard Dauven zichzelf om het leven had gebracht.

Gerechtigd verhoor

Na de visitatie vond geen gerechtelijk verhoor plaats. Dat kon ook niet omdat er geen getuigen te vinden waren die iets hadden gezien van wat er was gebeurd. Wel hadden tijdens de visitatie op de plek aanwezige personen unaniem verklaard dat Gerard Dauven al jarenlang aan vallende ziekte leed.¹⁴ Door die ziekte moest hij in het water zijn gevallen zonder zichzelf nog te kunnen redden waardoor hij was verdrongen.

Eindverslag aan de Raad van Brabant

Op 30 juni 1790 rondde de luitenant-drossaard van het Staatse Land van Valkenburg, Jan Willem Heldewier, op kasteel Vaeshartelt bij Maastricht het eindverslag van deze casus af dat was bestemd voor de Staatse Raad van Brabant in Den Haag.

Aan dat eindverslag voegde hij een kopie toe van het visitatieverslag dat de chirurgijn Roebroek op 6 juni had samengesteld. In dat verslag deelde Roebroek mee dat hij het dode lichaam van Gerard Dauven had gevisiteerd. Hij had het uit een watersloot getrokken en verder onderzocht waarbij hij geen blessures of verwondingen had aangetroffen. Dus kon er maar een conclusie worden getrokken namelijk dat Gerard Dauven, toen hij vanuit zijn weiland naar huis wilde gaan, een aanval had gekregen van zijn vallende ziekte. Hierdoor moest hij op zijn hoofd zijn gevallen en in het water terecht zijn gekomen waarbij hij het nodige slijk had binnengekregen.

Beschouwing

Wat in deze drie casussen opvalt, is dat de schepenen samen met de chirurgijn zo snel mogelijk nadat ergens in de schepenbank een lijk was gevonden, tot een gerechtelijke visitatie overgingen. De chirurgijn verrichtte zijn werkzaamheden altijd in bijzijn van de schepenen. Met name het onderzoek van de chirurgijn moest een antwoord geven op de vraag naar de doodsoorzaak en of er sprake was geweest van een misdrijf en dus van een strafbaar feit. Daarvoor onderzocht de chirurgijn het stoffelijke overschot in de eerste plaats op uiterlijke tekenen zoals letsels en kwetsuren.

De gerechtelijke visitatie werd vervolgens aangevuld met het inwinnen van informatie omtrent de omstandigheden die tot de dood van persoon in kwestie hadden geleid. Bij Hendrik van der Meulen gebeurde dat door een onder ede gehouden gerechtelijk verhoor. Opvallend daarbij was dat zijn echtgenote, Maria Nelissen, niet werd verhoord. Dat kan te maken hebben gehad met het feit dat de visitatie in combinatie met de verhoren al voldoende informatie had opgeleverd en men de gedupeerde echtgenote een voor haar zeer pijnlijk verhoor wilde besparen.

In de casus van de onbekende man die in Benzenrade werd gevonden, vond er geen gerechtelijk verhoor plaats omdat er geen getuigen waren. Verder valt in deze casus op dat er geen poging werd ondernomen om het stoffelijk overschot te identificeren.

Ook in de casus van Gerard Dauven was het niet mogelijk om tot een gerechtelijk verhoor over te gaan. De schepenen en de chirurgijn moesten het in dit geval doen met informatie van mensen die Gerard Dauven hadden gekend. Het zou overigens voor de hand hebben gelegen om wat de vallende ziekte van Gerard Dauven betrof nadere informatie in te winnen bij zijn echtgenote Mechtildis Rademakers, vooropgesteld dat zij toen nog in leven was. Maar dat gebeurde niet.

Na afronding van het onderzoek stuurde de luitenant-drossaard altijd een eindverslag aan de Staatse Raad van Brabant in Den Haag. Bij verdenking van een misdrijf kondigde hij in dat eindverslag aan dat hij volgens de reglementen zou gaan procederen.

Noten

- 1 BHIC 's-Hertogenbosch, Archiefnr. 19, Raad van Brabant, inv.nr. 466.0657.
- 2 BHIC 's-Hertogenbosch, Raad van Brabant, inv.nr. 466.0700.
- 3 BHIC 's-Hertogenbosch, Raad van Brabant, inv.nr. 466.0712.
- 4 Zowel naar Vignon als Heldewier is in Mezenbroek in Heerlen een straat vernoemd, resp. de Vignonstraat en de Heldevierlaan.
- 5 BHIC 's-Hertogenbosch, Raad van Brabant, inv.nr. 466.0296.
- 6 Met 'het End' zal het gehucht het Eynde zijn bedoeld, het latere Nieuw-Einde. Zie: J.Th. Janssen, 'Wegen en woningen in Oud Heerlen (vervolg) Gehuchten en buurtschappen', *Bulletin van de Historische Kring Het Land van Herle* 4 (1954) 78.
- 7 De chirurgijn was geen hoog opgeleide arts. Dat was de 'doctor medicinae' wel. De chirurgijn had zijn vak in de praktijk geleerd bij andere ervaren chirurgijns. Bovendien behandelde de chirurgijn Heerlenaren aan hun verwondingen en andere letsels. Zie: M. van Dijk, 'Chirurgijns en gerechtelijke visitaties in Heerlen tijdens de achttiende eeuw', *Het Land van Herle* 48 (1998) 111-122.
- 8 Hendrik van der Meulen was dus in ernstige mate mensenschuw. Tegenwoordig wordt dat een sociale angststoornis genoemd of, nog ernstiger, een vermijdende persoonlijkheidsstoornis. Bij Hendrik van der Meulen kan dat gepaard zijn gegaan met wanen en hallucinaties.
- 9 Dit kan het 'Wallfahrtsort St. Maria Heimsuchung Hehn Heiligenpesch' zijn geweest, gelegen in het stadsdeel Hehn, dat al sinds de 16de eeuw door bedevaartgangers werd bezocht. Uit een onderzoek naar de effecten van pelgrimage door Post, Pieper en Van Uden blijkt dat pelgrimage inderdaad een positief effect kan hebben op het reduceren van angsten en depressieve gevoelens. Zie: M.H.F. van Uden, *Zen en de Zin; Een tochtje meditatief terugkijken* (Tilburg 2019) 16.
- 10 Een 'seel' is een touw.
- 11 De eigentijdse inventaris van dit gerechtelijk dossier vermeldt: '2 juni'. Dit moet fout zijn overgenomen, gezien de inhoud van de stukken zelf. De *Hoppenhof* lag op de plaats die nu wordt begrensd door de Geerstraat, de Parallelweg en de Stationsstraat. Zie: J. Horst, 'De Heerlense Familie Roebroek afstammend van een oud adellijk geslacht, Eerste gedeelte', *Bulletin van de Historische Kring van het Land van Herle* 4 (1954) 17. Via het *Vlot* werd het stuwwater van de Caumerbeek afgevoerd naar het centrum van Heerlen om het water in de poelen en grachten bij en om het middeleeuwse landsfort te verversen. Via de Geerstraat liep het water dan naar de Geleenbeek. Daar ergens, dus in de buurt van de Geerstraat, moet Gerard Dauven in het *Vlot* zijn verdronken. Zie: R. Braad, 'Langs de bovenloop van de Caumermolen in Heerlen', *Het Land van Herle* 50 (2000) 92.
- 12 De gerechts- of bankbode was de laagste ambtenaar van het schepengerecht. Hij zorgde voor de bekendmakingen van de schepenbank, was de drossaard en de schout behulpzaam bij de arrestatie van delinquenten, trad op als deurwaarder, zorgde voor de gevangenen en was belast met de besteldienst en de dagvaarding. De naam van Johan Jacob Struijk is verschillende keren in het trappenhout van de Heerlense Schelmentoren gekerfd. Zie: N. en G. Tummers, 'Het resultaat van speurderijen in en rond de "Schelmentoren"', *Bulletin van de Historische Kring Het Land van Herle* 4 (1954) 33.
- 13 De schepenbank Heerlen was verdeeld in verschillende rotten, dat wil zeggen buurtschappen of gehuchten. Aan het hoofd van een rot stond de rotmeester die op last van de burgemeester regelingen trof inzake wacht, patrouilles, inkwartiering, etc. Zie: J.Th. Janssen, 'Wegen en woningen in Oud Heerlen', *Bulletin van de Historische Kring van het Land van Herle* 4 (1954) 40-41; R. Beumers en L. Augustus, 'Het bestuur in de schepenbank Oirsbeek', *Het Land van Herle* 40 (1990) 99.
- 14 Gerard Dauven leed dus aan epilepsie en moet bij zijn val onmiddellijk buiten bewustzijn zijn geraakt.

“Wij bestaan in onze verhalen” (Peter Winkels)

KOOS LINDERS

Drs. Koos Linders is theoloog en secretaris van de redactie van dit tijdschrift.

Vastelaovend Vertelt Verteld Vertel! Literatuur en Carnaval, Vastelaovend en de Limburgse Letteren door Peter Winkels. ISBN 978 94 61550 74 3. 's Hertogenbosch 2021. 192 blz. Geïll. Prijs: € 24,90.

Leven, stukje bij beetje door Peter Winkels. ISBN 978 90 9033 341 0. 's Hertogenbosch 2020. 125 blz. Geïll. Prijs: € 17,50.

De uit Heerlen (Welten) afkomstige neerlandicus-duizendpoot Peter Winkels was en is werkzaam als docent Nederlands, dichter, schrijver, literatuurhistoricus en presentator van talrijke literaire programma's op radio en tv, vooral L1. Hij is een gedreven carnavalist en Limburg is vrijwel nooit uit zijn gedachten, laat staan uit zijn hart. Ieder jaar treffen wij hem in de carnavalstijd aan in de rokers-docentenkamer van het Bernardinuscollege, een clowntje op zijn revers gespeld en geanimeerd pratend over dat fascinerende feest waar hij, getuige de inleiding op *Vastelaovend*, "helemaal in op kon gaan".

Vastelaovend vertelt, verteld, vertel! is een inventarisatie in de vorm van zijn persoonlijke speurtocht in de Nederlandstalige literatuur, waarin het verschijnsel carnaval een rol speelt. Hij richt zich daarbij vooral op de literatuur die tot de cultuurgeschiedenis van de Nederlandse provincie Limburg behoort: Limburg en Vastelaovend. Zinnen uit bekende carnavalskrakers vormen de titels van de hoofdstukken van het boek. Zo geeft het hoofdstuk *Kom laot os nao 't zuuje gaon* een beknopt en helder historisch overzicht van het ontstaan en de achtergrond van het carnavalsfeest, dat hij situeert in de overgangstijd tussen begin

november en april, tussen Sint Maarten en Pasen. De demonen van de winter, die donkere periode van kou, duisternis en dood, moesten overwonnen worden om plaats te maken voor de levenwekkende machten van licht en lente. Dit beginsel van 'ommekeer' vinden we bijvoorbeeld terug bij de Romeinse Saturnalia, een feest dat gevierd werd op 25 december en herinnerde aan de ooit paradijselijke periode onder het wakend oog van Saturnus. Op die feestdag werden de slaven door hun meesters aan tafel bediend: de wereld op z'n kop. Dat is carnaval. Pas in de negentiende eeuw ontstaat de interesse voor en de vormgeving van carnaval zoals dat nu gevierd wordt.

In de volgende hoofdstukken beschrijft en analyseert hij ruim zeventig teksten, gedichten, proza en drama, waarin carnaval in Limburg aan de orde komt. Ook een aantal volledige verhalen en langere romanfragmenten worden door hem geciteerd en geanalyseerd, zodat met recht gesproken kan worden over een 'carnavaleske' bloemlezing. Felix Timmermans, Bertus Aafjes, Louis Couperus, Godfried Bomans, Simon Carmiggelt en Jan Wolkers: zij leveren onder andere de 'buitenlandse', 'Hollandse' bijdragen. Deze 'Hollanders' beschrijven carnaval meestal

met respect voor de tradities en gebruiken en met enig begrip, maar er zijn ook anderen, zoals Jan Wolkers, die met weinig waardering en inzicht het feest neerzetten als een grote orgie van drank en seks.

Limburgse auteurs als de gebroeders Mathias en Pierre Kemp, Frans Erens, Jacques Schreurs, Noël Ummels, Rosalie Sprooten, Harrie Geelen, Ger Thijs en Huub Beurskens gebruiken in hun werk carnaval vooral als achtergrond, als decorstuk voor een verhaal. In twee romans, die Peter Winkels in zijn beschouwingen centraal stelt, is dat niet het geval en maakt carnaval nadrukkelijk deel uit van het verhaal en is er sprake van een wisselwerking met de ontwikkeling van de hoofdpersoon, zoals in de door hem bewonderde roman *Naar de overkant van de nacht* (2011) van Jan van Mersbergen en vooral in *De bonte storm* (1929) van Mathias Kemp. De bewustwording van de hoofdpersoon Nes en de omslag in zijn leven die tijdens carnaval plaatsvindt, loopt parallel aan de ontwikkeling van het feest zelf. Hij ontmaskert en omarmt het levenslustige en vitale leven, maakt een keuze, bemint zijn lot en zijn geliefde. Het is Friedrich Nietzsche in optima forma: *Bleibt der Erde treu! Amor fati! Blijf trouw aan de aarde en bemin jezelf: omarm je lot.* Het *Geveul van Vastelaovend*. Nergens geeft Peter Winkels een definitie van carnaval, en terecht.

Het blijft een gevoel, een benadering; 'Tijdens Vastelaovend ben je eindelijk jezelf, ben je niet verkleed'. Carnaval als loutering, als zelfinzicht, als protest tegen de realiteit, tegen de machten, een roes waarin het leven overmoedig wordt omhelsd, er even helemaal uit zijn, ironie, uitvergoting, ommekeer, muziek, weemoed, uitgelatenheid, bezinning. Ontmaskering in de dubbele betekenis van het woord. Deze bundel vormt een uitgelezen inleiding op de geschiedenis van het Limburgse volksfeest par excellence, *Vastelaovend*, zoals dat in de Limburgse en 'Hollandse' literatuur gestalte heeft gekregen.

Een bruggetje naar de bundel *Leven, stukje bij beetje*, is niet moeilijk. De verhalen in deze bundel vormen vooral een autobiografische neerslag van het leven van de auteur zelf, in Limburg en daarbuiten, in het onderwijs, de literatuur en de media. In de verhalen *Het Geveul van Vastelaovend* en *Ridder* beschrijft hij zijn ervaringen met de gebeurtenissen rond het LVK (Limburgs Vastelaovesleedjes Konkoer), de Boetègewoeëne Boetèzitting in Venlo en carnaval in zijn woonplaats Reuver. En daar komt de bekentenis: "Carnaval is voor mij altijd het feest der feesten geweest. Het is het festijn waarbij je jezelf kunt zijn, en je tegelijkertijd kunt verplaatsen in iemand anders. Achter de schminck of het mombakkes een rol zoeken. Ongeremd, maar wel binnen alle grenzen, genieten: humor koppelen aan het betrekkelijke, helemaal opgaan in een andere werkelijkheid en toch met twee beentjes dansend op de aardbol blijven staan. Kortom: mijn omschrijving is zo vaag als het maar kan. Misschien is het juist dat wel. Dat gevoel. *Geveul* kortom."

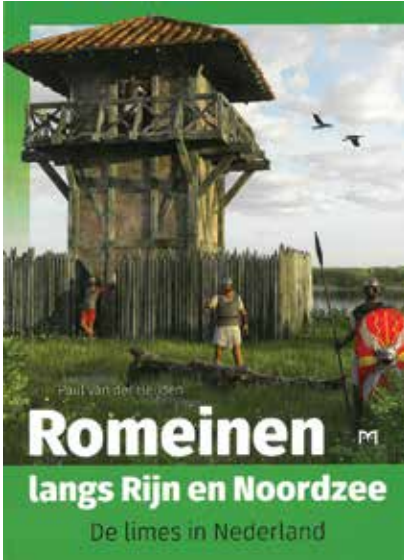
Leven, stukje bij beetje is meer dan een *document humain*, een autobiografie. Het is eveneens de beschrijving van een recente historische periode uit de cultuurgeschiedenis van Limburg. Literatuur, schilderkunst, muziek, het komt allemaal aan bod en krijgt gestalte in het rijke leven van de autobiograaf. Het is 'beleefde' geschiedenis, geen dorre opsomming van feitjes en ontwikkelingen. Het is een egodocument dat bij de lezer herinneringen oproept en aanzet tot zoeken naar herkenning en een daarop volgende zelfreflectie. De schrijver gaat heel bewust in gesprek met de lezer en voert hem langs zijn

jeugd, zijn vertrek uit Limburg en studententijd (Nescio en zijn grote literaire liefde, de tachtiger Jacobus van Looy), zijn terugkeer naar 't zuuje, naar Maastricht, Heerlen en Reuver, naar *Mooder Maas*, zijn treinreizen, zijn werk voor radio en tv, schrijverschap, onderwijs, carnaval en het leven in de warme gemeenschap van een dorp. De toon van de verhalen is afwisselend mijmerend, strak beschrijvend, weemoedig, humoristisch, ironisch, scherp kritisch en altijd invoelend, proberen te begrijpen wie die mens is die hij in zijn leven tegenkomt, wat er gebeurt.

Nietzsche blijft dichtbij: "Opgroeien in Zuid-Limburg, jaren zestig, betekende vooral een aards besef. Alles om me heen had met de grond, met aarde, te maken. De boeren van Welten bewerkten hun akkers en zij hoedden hun boomgaarden en beesten. In de verte domineerden de schachtblokken en schoorstenen van de Oranje-Nassau I. Diep onder de grond werd de welvaart aangeboord. De mijn was overal. Je hoorde haar dag en nacht; je voelde haar bijna altijd trillen." Je moet als oudere bewoner van de oostelijke mijnstreek al van steen zijn, wil je dit gevoel niet herkennen. Met zijn vele boeken en artikelen, zijn gedichten, liedteksten, radio- en televisieprogramma's en presentaties heeft Peter Winkels ons met

deze twee publicaties een prachtig cadeau overhandigd: een toegankelijk wetenschappelijk werk en een doorvoeld persoonlijk verslag van een leven in het hart van de Limburgse samenleving en cultuur. Een aanbeveling om de boeken ter hand te nemen en te lezen is niet nodig. De schrijver spreekt voor zichzelf.

Romeinen langs Rijn en Noordzee. De Limes in Nederland

Door Paul van der Heyden, m.m.v. Evert van Ginkel. (Utrecht 2020), 136 blz., paperback met flappen, fullcolour geïll., ISBN 978-990-5345-561-6. Prijs: € 19,95.

Deze geheel nieuwe studie geeft een bijzondere kijk op de Limes in Nederland. De auteurs beogen hiermee een volledig en toegankelijk overzicht te geven van de kennis tot nu toe over deze noordgrens van het Romeinse Rijk. Hoewel de grensrelicten van dit belangrijke archeologisch monument tegenwoordig voor het grootste deel aan het blote oog zijn onttrokken, zetten visualisaties met nieuwe technieken van de laatste jaren geïnteresseerden op het goede spoor om er kennis van te nemen. Na een uitleg over de Romeinse rijksgrens en het ontstaan

en de ontwikkeling ervan, wordt in het tweede hoofdstuk even een stukje over de grens gekeken richting Duitsland en hoe de kust bij de Noordzee bescherming moest bieden tegen piraten en invallen van bijvoorbeeld de Chauken in 47. Het boek geeft een up-to-date overzicht van vondsten in en kennis over dit archeologisch monument van ontstaan tot verval. (RB)

Verhalen langs de grens. Oorlog en bevrijding van Vaals tot Venlo, een scholierenproject

Martin van der Weerden (red.), (Heerlen 2020), 107 blz., zwart-wit geïll. ISBN 978-90-79226-69-6. Prijs: €19,50.

De bundel 'Verhalen langs de grens' is een initiatief van het LGOG en bevat een aantal interviews met mensen uit de gehele provincie Limburg en uit de Duitse grensstreek die de oorlog hebben meegemaakt.

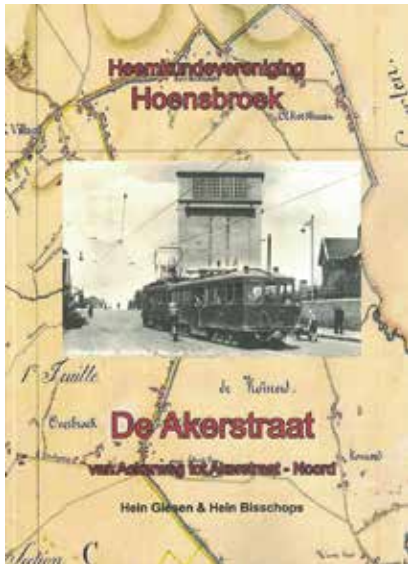
De interviews zijn afgenomen door scholieren van het Bernardinuscollege (Heerlen), het Anne Frank Gymnasium (Aken), het Valuascollege (Venlo) en het Lise Meitmer Gymnasium (Geldern). De bundel wordt gepresenteerd als 'een fruitmand vol verhalen' over de oorlog en de bevrijding, die naast een traan ook regelmatig een glimlach op het gezicht brengen. Een enkel verhaal is ronduit schokkend zoals het verhaal van

kindsoldaat Helmut Rudloff, die tegen het einde van de oorlog als 15-jarige opgeroepen wordt voor de militaire dienst. Het is een verhaal dat de waanzin van de oorlog schrijnend onderstreept.

Het bijzondere aan deze bundel is, dat naast Nederlandse ook Duitse scholieren aan de interviews hebben meegewerkt. Tijdens een voorbereidende conferentie in Maastricht hebben de deelnemende scholieren kennis met elkaar kunnen maken om hun eigen ervaringen met verhalen over het oorlogsverleden met elkaar uit te wisselen en om uit te spreken hoe goed het is om in vrede te kunnen samenleven.

Hoewel de begeleidende docenten hier en daar de taal wat aangepast hebben om de leesbaarheid niet teveel geweld aan te doen, is de

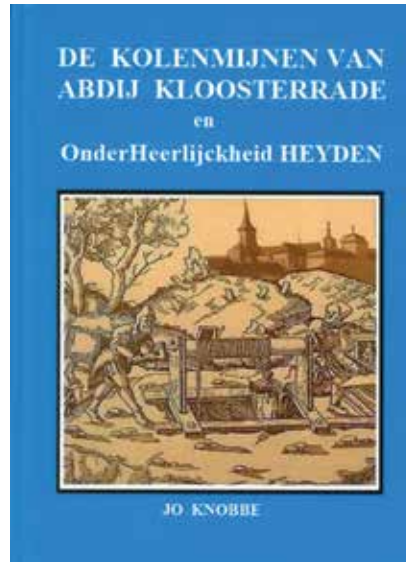

authenticiteit van de verslaggeving van de scholieren bewaard gebleven. Deze beleavingsverhalen zijn de moeite waard om te lezen voor een ieder die een idee wil krijgen van de wijze waarop 'gewone' mensen in onze regio de oorlog ondergaan hebben. (KL)

Heemkundevereniging Hoensbroek De Akerstraat van Akerweg tot Akerstraat-Noord

Hein Giesen & Hein Bisschops (Hoensbroek 2020), 236 blz., geïll, ISBN 978-90-79766-18-5. Prijs € 14,95.

Spraken wij in 2017 reeds van: *het wachten is op.....* welnu het is er. Hein Bisschops en Hein Giesen geven (opnieuw) een boek uit, ditmaal over de Akerstraat (Noord) in Hoensbroek. Samen met de HKV en ondernemers een pil van 236 pagina's vol met foto's en korte verhalen. Jarenlang werkten zij aan de totstandkoming van dit boek, dat wederom een aanzienlijke aanvulling is op de voorafgaande publicaties. Talloze interviews met ondernemers en onderzoeken in diverse archieven vormen de basis voor dit werk. Ook van vele particulieren

ontving Hein Bisschops veel materiaal in de vorm van foto's en anekdotes. Met een gemiddelde van 3 per pagina komen we op ruim 700 zwart/wit foto's! Hein Giesen verzorgde de 'lay-out'. De 'Gebreuker' mogen zich gelukkig prijzen met deze noeste vorsers. Het boek zelf is voorzien van een 'softcover', gebrocheerd en op A4 formaat uitgebracht. Inmiddels beslaat dit boek samen met de acht andere publicaties bijna een halve meter materiaal! Al met al een tijdsdocument van een reeds lang vergane (winkel) glorie, die nu heel langzaam aan het terugkeren is. 'Volhouwe Gebreuker H&H'. (WN)

De Kolenmijnen van abdij Kloosterrade en onderheerlijkheid Heyden

Door Jo Knobbe. (Kerkrade 2019), 164 blz. uitgave in eigen beheer. Geen ISBN. Prijs € 18,50. Te bestellen via mijnbestseller.nl/shop.

De auteur heeft de voorgeschiedenis van de moderne mijnbouw in het Wormdal en Kerkrade/Herzogenrath in dit boek uitgebreid beschreven. Bekend is dat al in de Romeinse tijd in het Wormdal kolen werden gewonnen om de villa's te verwarmen. In dit boek

gaat de auteur tot in detail in op de diverse onderwerpen die met deze koolwinning in geologische, staatsrechtelijke, juridische en praktische zin te maken hebben. Kaartjes, tekeningen en foto's geven uitleg bij de tekst.

Waardevol vind ik de uitleg over de diverse methoden van koolwinning – dagbouw, stollenbouw, schachtbouw, diepbouw en de daarbij gebruikte materialen en mechanismen. Daarnaast beschrijft de auteur de diverse Köhlergesellschaften aan welke de abdij de ontginningen had uitbesteed en de overgang naar Staatsexploitatie in de Franse Tijd. Hierbij geeft hij een mooi overzicht van de dertien verdiepingen en alle schachten van de Domaniale Mijn, Neuprick, Bleijerheide en Voccart in het exploitatiegebied Kerkrade-Herzogenrath. Het kaartje op pagina 159 geeft een aardig overzicht van de vindplaatsen van de 252 schachten en stollen die er ooit geweest moeten zijn.

Wat ontbreekt aan dit werk is een inhoudsopgave. Hierdoor is het wat lastig om te constateren of het vierde hoofdstuk 'De mijnbouw na de intocht van de Fransen' volgt op het derde hoofdstuk over de rechtspositie van de kolenmijnen.

Jammer ook dat het uitgebreide werk van Ben Gales, *Delven en slepen; steenkolenmijnbouw in Limburg: techniek, winning en markt gedurende de achttiende en negentiende eeuw. Maaslandse Monografieën 67* (Hilversum 2004) niet bij de literatuur wordt vermeld. Hieruit had de auteur wellicht nog aanvullende informatie kunnen putten. Het boek is verder overzichtelijk en makkelijk leesbaar, een aanrader dus om naast het boek van Ben Gales te lezen. (RB)

Impressie van het bos bij Benzenrade, in 1789 de vindplaats van het
lijk van een onbekende man. Foto: Natuurmonumenten 1964.

